

KULTÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíkova, Klára Bu-
zássyová, Adriana Ferenčíková,
Ján Findra, Gejza Horák, Ján
Horecký, Ján Kačala, František
Kočiš, Ivan Masár, Mária Pi-
sárčiková, Matej Považaj, Jozef
Ružička, Anna Rýzková, Ján
Sabol

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepka 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 21 — ČÍSLO 9

OBSAH

RÝZKOVÁ, A.: Sedemdesiat ro- kov víťaznej cesty	289
SLIMÁK, I.: Jazyk a dialógy kultúr	291
BRANICKÁ, J. — GADUŠOVÁ, Z.: Prekladové hľadiská ko- notácie	294
DVOŘÁKOVÁ-ŽIARANOVÁ, R.: Na margo posledných próz Valentina Rasputina	300

Rozličnosti

Nový význam slovesa zosobniť. E. RISOVÁ	306
Jasle, jaslíčky, jaslíčkar. L. DVONČ	307
O pravopise a výslovnosti slov krošček a chozrasčot. J. JAC- KO	309

Správy a posudky

Dvadsiaty ročník časopisu Rus- skaja reč. V. Dorotjaková Kultúra slova na javisku a na filmovom plátne. S. Ondre- jovič	310
Monografia o histórii ruskej a slovanskej frazeológie. P. ĐURČO	318

Spytovali ste sa

Predisponovanka? I. MASÁR	319
Módotéka. K. HEGEROVÁ . .	320

Sedemdesiat rokov víťaznej cesty

Dejiny národov zaznamenávajú veľa udalostí. Jedny sú dôležitejšie, iné menej dôležité, jedny posúvajú pokrok dopredu, iné ho brzdia. Je len málo udalostí v dejinách národov, ktoré vedia od základu zmeniť nielen ich život, ale pozitívne vplývajú aj na osudy iných národov. K takýmto udalostiam patri Veľká októbrová socialistická revolúcia, ktorej sedemdesiate výročie si v tomto roku pripomíname.

Veľká októbrová socialistická revolúcia — vari ani jeden historický fenomén nedostal toľko atribútov ako ten, ktorý znamenal začiatok, vznik novej, komunistickej spoločensko-ekonomickej formácie. Prvý raz v dejinách vznikol štát diktatúry proletariátu, ktorý odstránil sociálne vykorisťovanie i národnostný útlak.

Revolučné nadšenie zachvátilo hneď po víťazstve Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie takmer celú Európu. Dekrét o mieri a Deklarácia práv národov Ruska, ktoré patrili k prvým dokumentom schváleným v mladom sovietskom štáte, ukázali aj porobeným národom Rakúsko-Uhorska východisko z vojny, prispeli k jej urýchlenu skončeniu a k vzniku samostatného štátu Čechov a Slovákov na našom území. Vznik Československej republiky však nesplnil očakávania pracujúcich. Buržoázna republika nemala v programe zásadne riešiť sociálne problémy, ba nevedela uspokojivo vyriešiť ani národnostnú otázku. Ideológia čechoslovakizmu postavila slovenský národ do nerovnoprávneho postavenia.

Vplyv Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie na európske krajiny nebol jednorazový a prechodný. Veď mladý sovietsky štát menil idey Veľkého októbra na činy: industrializácia krajiny premenila Sovietsky zväz na silný priemyselný štát, odstránenie národnostného útlatu zohralo dôležitú úlohu pri dobrovoľnom spojení národov do Zväzu sovietskych socialistických republík — niekdajšie národnostné nešváry uvoľnili miesto bratskej spolupráci, priateľstvu a vzájomnej pomoci.

Vďaka tomu vznikla pevná sociálno-politická a ideová jednota sovietskej spoločnosti. Tým si vieme vysvetliť ináč celkom nepochopiteľnú a priam nadľudskú silu sovietskych ľudí: prvou svetovou vojnou zbeždačení ruskí proletári a roľníci v občianskej vojne zvíťazili nielen nad vlastnými nepriateľmi, ale aj nad dokonale zorganizovanou zahraničnou intervenciou. Po vpáde nemeckých fašistov vedeli sovietski ľudia vyhnáť votrelcov, ba významnou mierou pomohli aj iným európskym národom oslobodiť sa spod nacistickej nadvlády. Víťazstvo sovietskeho ľudu posilnilo jeho medzinárodnú autoritu.

Aj u nás sa idey Veľkého októbra mohli v plnom rozsahu rozvinúť až po Víťaznom februári, keď sa ľud Československa rozhodol vykročiť na cestu budovania socializmu po boku Sovietskeho zväzu.

Realizácia socialistických výrobných vzťahov v priemysle a v poľnohospodárstve priniesla úspechy v ekonomickej, sociálnej i kultúrnej oblasti. „Pokrok súčasnosti sa právom stotožňuje so socializmom. Socializmus má všetko potrebné na to, aby dal súčasnú vedu a techniku do služieb ľudu.“ (Z prejavu M. S. Gorbačova na XXVII. zjazde KSSZ.)

Sedemdesiat rokov budovania socializmu v Sovietskom zväze je obdobím úspechov vo vnútornej i zahraničnej politike. Cesta, po ktorej sovietsky ľud prešiel, nebola vydláždená a hladká. Hoci sa na nej aj niekedy vyskytli omyly v politickej a organizačnej činnosti, bola to vždy cesta víťazná, lebo sila ideí Veľkého októbra je v tom, že komunisti sú schopní nájsť východisko aj zo zložitých situácií, aby potom ešte ráznejšie vykročili vpred. Ukázalo sa to aj na XXVII. zjazde KSSZ, kde generálny tajomník jej ústredného výboru M. S. Gorbačov poukázal na niektoré príčiny stagnácie v uplynulom období, ale zároveň naznačil aj východiská, a to vo všetkých oblastiach života spoločnosti. O úlohách spoločenských vied povedal: „Doba vyžaduje, aby spoločenské vedy v širokom rozsahu vychádzali v ústrety konkrétnym potrebám praxe, aby vedci v oblasti spoločenských vied citlivo reagovali na zmeny v živote, aby pozorne sledovali nové javy a vyvodzovali závery, ktoré správne usmerňujú prax. Iba tie vedecké smery sú životaschopné, ktoré vychádzajú z praxe a vracajú sa k nej obohatené o hlboké zovšeobecnenia a konkrétne odporúčania.“

Tieto slová v plnom rozsahu platia pre rozvoj spoločenských vied aj u nás, jazykovedu nevynímajúc. Záleží len na nás, ako budeme vedieť tieto myšlienky realizovať v každodennej práci a prispievať tak k naplneniu odkazu Veľkého októbra.

Anna Rýžková

Jazyk a dialógy kultúr

IVAN SLIMÁK

Premenlivý svet ľudských dejín bol vždy plný protirečení a paradoxov. No dnes, keď je život na Zemi ohrozený vo svojich základoch, pociťujú sa ešte prenikavejšie. Netreba ich ani pripomínať, aj tak sa premietajú do našich myšlienok a životných postojov. Vyvolávajú napätie v hodnotových vzťahoch, ktoré sa po stáročia postupne formovali v rozličných kultúrnych ohniskách. Čo vari treba pripomenúť, je to, že rozdiely medzi „svojím“ a „cudzím“, kultúrnym“ a „barbarským“, rozdiely v chápaní zmyslu života a smrti poskytovali, ba doteraz poskytujú ideologický priestor na motivovanie a ospravedlňovanie krvavých výbojov a vojen. Lenže v minulosti ani jedna z nich nemohla zahubiť všetok život našej planéty. Teraz je to inak, ak máme na mysli jadrovú vojnu. A tak ďalšiu existenciu ľudstva podmieňuje nevyhnutnosť spoločnej hierarchie základných hodnôt. Iste aj preto sa má posledné desaťročie, ktoré stojí pred nami, stať obdobím rozvoja svetovej kultúry. Bolo by to dôstojné zavŕšenie tisícročia.

Nie je to náhoda, že iniciatíva, podobne ako mnohé iné podnety zacielené na mierové spolunažívanie, vychádza z krajiny, kde sa prvý raz uskutočnila socialistická revolúcia. Jej sedemdesiate výročie nás priam núti, aby sme sa z rozličných hľadísk zamýšľali nad jej zmyslom. A vyplýva to aj z hlbokých premien, ku ktorým dochádza v sovietskej spoločnosti. Jednou zo základných podmienok ich uskutočnenia je pravdivé poznanie celej historickej skúsenosti národov Sovietskeho zväzu. Úlohu pamäti plní najmä kultúra a v nej umenie.

V poslednom čase tlak umenia na spoločenské vedomie veľmi zosilnel. Dvojakým spôsobom — účinkom umeleckých diel a vysokou spoločenskou aktivitou ich tvorcov.

Ako typický príklad možno uviesť tvorbu a verejnú činnosť S. P. Zalygina, vedca a umelca v jednej osobe. Jeho diela sú osobitou humanitnou expertízou základných problémov našich čias, vnášajú „človečenské“ meradlá najmä do tých oblastí, kde voluntaristický byrokratizmus zredukoval jednotlivca na zjednodušene chápané „koliesko“ spoločenského mechanizmu, vytváral falošné stupnice hodnôt, viedol ku klamnému „pripisovaniu si“ úspechov nielen v plnení národohospodárskych plánov, ale aj vo sfére ducha.

Každá úvaha o zmysle socialistickej revolúcie musí naraziť na problémy mnohotvárnej existencie osobnosti. V Sovietskom zväze spájajú uskutočnenie nevyhnutných reforiem so zmenami vo vedomí jednotlivca i celej spoločnosti. Preto sú také ostré diskusie o tom, aké má byť dnešné všeobecné vzdelanie, aby sme mohli na základe vedeckých

dôkazov povedať, že naozaj pomáha kladne rozvíjať vnútorný svet človeka, vytvárať hodnotové jadro osobnosti, t. j. jej svedomie.

Čoraz nástojčivejšie sa tlačí do programu dňa tzv. „druhá gramotnosť“, pálčivá potreba ovládnuť vzťahy dvoch „nervových“ sústav — vnútornej (ľudskej) a vonkajšej (počítača). Zjavili sa tu nové možnosti pútavej ľudskej činnosti, ktoré právom lákajú najmä mladých ľudí. No práve v tejto situácii si treba klásť otázku, ako sa pestuje „prvá gramotnosť“, prirodzený jazyk, základný prostriedok socializácie a zároveň individualizácie jednotlivca i národa. Všetci vieme, že pravdivá odpoveď na ňu vyvoláva značné znepokojenie.

Zmysel socialistickej revolúcie tkvie v oslobodení človeka. Alebo hádam presnejšie: v poskytnutí objektívnych podmienok, aby sa mohol stávať slobodným. Od neho totiž závisí, ako reálne využije možnosti, kam zacieli svoje úsilie. Veď človek môže veľmi hlasne nástožiť na slobode ducha a pritom ho sám sputnávať bezmocnosťou vlastného slova, neschopnosťou presne vysloviť myšlienku, zaznamenať cit. Jeho vnútorné potreby v ňom môžu vyvolávať nástojčivú túžbu po dotykoch s hodnotami svetovej kultúry alebo ho ponechávať v zajatí lepšej či horšej zábavy, ktorá svojou celosvetovou uniformitou spriemerňuje milióny jednotlivcov.

Ani socialistická spoločnosť nie je imúnna voči takejto priemernosti. Najmä vtedy nie, keď priemernosť zabezpečuje pohodlný a príjemný život, či už vo výrobe, vo vede alebo v umení.

Atrofia humanitného vzdelania, ako presne a výstižne ukázal napríklad D. Lichačov, negatívne zasiahla celé spoločenské vedomie. Objektívne existujúce kultúrne hodnoty, schopné na celý život stimulovať človeka, ostávajú ležať ladom. Utilitarizmus a prízemný pragmatizmus všeobecného vzdelania oslabuje všeľudské základy životných postojov.

Jedna z otázok, ktorú si v dnešných časoch položila sovietska spoločnosť, znie asi takto: ako a čím sa obohacujeme? V podstate je to otázka zmyslu života. Vonkoncom nie abstraktná, odtrhnutá od materiálnych záujmov. Je s nimi organicky spätá, no obsahuje presvedčenie, že prestavba spoločnosti je možná iba v jednote ekonomických, sociálnych a mravných faktorov. V mnohorakých podobách túto otázku kladie predovšetkým umenie — film, literatúra, divadlo. Teda také druhy umenia, kde sa vo väčšej či menšej miere musí pracovať so slovom. A bude vari na mieste pripomenúť, že V. I. Lenin a po ňom ďalší sovietski štátnici sa neraz odvolávali na skúsenosti umenia ako na sociálnu realitu, nehovoriac už o klasických Marxových výrokochoch.

Po stáročnom vývoji nebýva vždy ľahké rozlíšiť v konkrétnom produkte národnej kultúry „svoje“ a „cudzie“. Tento fakt sa dá aj v jazyku interpretovať rozličným spôsobom — pozitívne na podporu hu-

manistických cieľov, negatívne v záujme rasistických či nacionalistických teórií, zneužívajúcich reálny dialóg kultúr, ktorý sa odohráva ešte aj na pôde jazyka konkrétneho národa, t. j. tam, kde „cudzie“ oprávnené musí prekonať veľa prekážok, aby sa udomácnilo, organicky sa včlenilo do nového systému.

Pravda, udomácnovanie pôvodne cudzích jazykových prvkov zďaleka nie je prvoradou úlohou v kontaktoch rozličných kultúr. Ani vtedy nie, keď máme na mysli len kladné výsledky, a nie jazykovede dobre známy rad problémov a záporných dôsledkov vyplývajúcich nielen z mechanického či neuváženeho preberania, ale zavše aj z neochoty popasovať sa s materinským jazykom, objavovať jeho možnosti.

Ak sa preniesieme na literárne pole a tým aj na pôdu prekladu ako jednej z najdôležitejších oblastí kultúrnych kontaktov, potom „objavovanie“ materinského jazyka pokojne môžeme označiť za neobyčajne príťažlivú súčasť prekladateľovej práce.

V kultúrach tzv. „malých“ národov sa zvyčajne nestretáme s tendenciami, ktoré dobre označuje formulácia „vystačíme si aj sami“, príznačná pre pocity niektorých príslušníkov „veľkých“ národov. Prírodzene, ani aktivita „malých“ kultúr nie je vo vzťahu k svetu rovnaká. Ako a čím sa obohacuje domáca kultúra, to závisí od mnohých faktorov. V Sovietskom zväze napríklad k „najčítavejším“ národom patria Estónci. Je ich necelý milión, pritom vytvárajú živnú pôdu na vysokú a umelecky náročnú produktivitu národnej literatúry i na veľmi pestrú paletu prekladov. (Len tak mimochodom: Majstri V. Šikulu vyšli v estónčine v náklade 19 000 výtlačkov; je to číslo, nad ktorým sa Slovak môže zamyslieť.)

Sovietska mnohonárodná kultúra má polyfonický charakter. V prvom období po októbri 1917 sa o nej dalo hovoriť ako o mozaike zloženej z jednotlivých národných celkov. Táto predstava ostávala dlho živá. Do istej miery ju upevňovalo aj vedomie založené na tradičných vzťahoch, že stačí poznať ruskú literatúru, aby sme vedeli, čo sa odohráva v sovietskej. Lenže dnes pojem sovietska kultúra označuje dynamický proces v priestore utváranom nepretržitým radom dialógov národných kultúr. V literatúre prebiehajú v dvoch podobách: na báze priamych prekladov z jedného jazyka do druhého a za pomoci prekladov do ruštiny.

Od začiatku sedemdesiatych rokov aktívne participuje na týchto dialógoch aj slovenská prekladová literatúra. Vo väčšine prípadov za pomoci ruštiny, aj keď už máme prvé priame preklady z neslovan-ských jazykov a do zabudnutia upadá smutný fakt, že sme svojho času prekladali nepriamo aj ukrajinských autorov.

Časť teoretikov a kritikov prekladu má veľmi opovrhlivý vzťah k nepriamym prekladom („z druhej ruky“). Ibaže z rozličných príčin sa

im nevyhne ani v budúcnosti, hoci ich budeme pokladať za nevyhnutné zlo. Pritom s troškou námahy naozaj nie je ťažko zistiť, čo sme pri tomto type prekladov stratili. No s plným oprávnením môžeme položiť aj otázku „čo sme získali?“, keďže odpoveď bude obsahovať okrem strát aj nálezy. Napriek jazykovým problémom sa podarilo vytvoriť u slovenského čitateľa vernejšiu predstavu o špecifických črtách života a kultúry jednotlivých národov Sovietskeho zväzu. Navyše treba mať na pamäti, že o úspechu prekladov (a nielen umeleckých) nerozhoduje len ovládanie jazyka originálu ako nevyhnutná podmienka, ale aj dokonalé ovládnutie cieľového jazyka, v našom prípade slovenčiny. Preto môže príťažlivo zaznieť po slovensky text, ktorého vzdialenosť od pôvodiny sa sprostredkujúcim jazykom predĺžila. A to najmä vtedy, ak sa prekladateľova práca vyznačuje úsilím hľadať všetky cesty na hlbší prienik do inonárodnej kultúry.

A práve toto úsilie bude slovenčine prinášať aj nové problémy. Stáva sa nástrojom dotykov s ďalšími kultúrami, ktoré sme doteraz poznali málo alebo vôbec nie. Istotne sa nezaobídu bez chýb a omylov. Ale tlak týchto dotykov bude plodný, lebo nás v konečnom dôsledku obohacuje. Najmä ak ide o také pramene, aké nám poskytuje mnohonárodná sovietska kultúra.

*Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

Prekladové hľadiská konotácie

[Na materiáli súčasnej sovietskej prózy]

JANA BRANICKÁ — ZDENKA GADUŠOVÁ

Riešenie a naplňovanie úloh socialistickej kultúrnej revolúcie je nerozlučne späté aj so sprostredkúvaním najlepších diel klasikov i súčasných autorov svetovej literatúry. Preklady diel súčasných sovietskych autorov majú už niekoľko desaťročí svoje nezastupiteľné a trvalé miesto v slovenskom literárnom kontexte. Výsledkom premyslenej a cieľavedomej vydavateľskej politiky je, že naša prekladateľská a vydavateľská prax je v posledných rokoch oveľa sústavnejšia a pohotovejšia, že časový odstup od vydania ruského originálu významného diela býva pomerne malý. A nielen to. Ako konštatoval J. Ferencík na konferencii venovanej štyrom desaťročiam prekladu u nás [Bratislava, 19.—20. marec 1985], československá prekladová tvorba „dospela do štádia porovnateľného s hocktorou vyspelou európskou i mi-

moeurópskou prekladovou kultúrou“ (Ferenčík, 1986, s. 9). Jednou zo základných myšlienok súčasnej slovenskej prekladateľskej školy je prednostné zdôrazňovanie a uplatňovanie vzťahu funkčnej ekvivalencie a rešpekтовanie jednoty textu ako celku (porov. Popovič, 1975; Vilikovský, 1984). Riešenie vzťahu medzi informáciou a jazykovými prostriedkami, ktoré sú jej nositeľmi, v prospech obsahovej stránky prekladu však neznamená zaznávanie formálnej stránky textu s jeho špecifikami, emocionálnym nábojom a asociáciami. Reprodukcia diela v jeho celistvosti totiž nesmie ísť na úkor jeho individuality. Veľmi významnú úlohu tu zohráva forma spolu s viacvýznamovosťou jazykového znaku.

Pre prekladateľa to znamená, že pri umeleckom preklade musí vychádzať z významovej a estetickej hodnoty textu, t. j. že musí „rešpektovať estetický charakter reprodukcie, reprodukovat tie zložky, ktoré sa zúčastňujú na vytváraní umeleckého obrazu“ (Vilikovský, 1984, s. 58). Súčasne aj miera zachovania informácie pre výsledné vyznenie prekladu umeleckého textu sa musí chápať veľmi široko. Nestačí brať do úvahy „všeobecný (slovníkový) význam slova či jazykového prostriedku, ale aj jeho štylistické zvláštnosti, zúčastnenosť na vytváraní umeleckého obrazu a často aj významové konotácie a zvukové kvality“ (tamže, s. 59).

Každý prístup prekladateľa k dielu cudzej kultúry je totiž vo svojej podstate novým reagovaním na hodnoty obsiahnuté v diele a vytváraním styčných bodov s konkrétnou situáciou prijímajúcej kultúry, a preto — ako uvádza A. Popovič — „vzťah medzi svojím a cudzím čiže vzájomný vzťah dvoch kultúr treba pri prekladaní riešiť na rovine konotácie, a nie denotácie“ (Popovič, 1975, s. 197).

Ako sa slovenskí prekladatelia vyrovnávajú práve s konotačnými prvkami v ruštine a slovenčine, prípadne, aké rozdiely tu vznikajú, všimli sme si na prekladoch súčasnej sovietskej prózy. Príspevok je zameraný na konfrontáciu jednotiek slovnej zásoby oboch jazykov v umeleckých textoch, presnejšie na konotačné významy lexikálnych jednotiek východiskového jazyka (ruštiny) v cieľovom jazyku (slovenčine).

Vychádzame z poznatku, že *konotácia* je jazykový jav, že je to samostatná, ale nezáväzná zložka lexikálnych významov pomenovacích jednotiek. Význam sa pritom chápe ako taká jazyková kategória, ktorá predstavuje obsahový plán jazyka a je vlastnosťou jazykového znaku. Jazykový znak je reprezentantom pomenovania, nositeľom informácie o mimojazykovej skutočnosti a zároveň je reprezentovaný prvkami slovnej zásoby daného jazyka. Tieto súvislosti uvádzame preto, lebo konotácia sa najčastejšie vymedzuje na pozadí denotácie ako forma označovania istej skutočnosti, ako „naznačovanie“, pripomínanie“ (porov. Horecký, 1979, s. 80; Miko, 1984, s. 23; Mikula, 1984, s. 130

a iní). Tým patrí do pragmatickej dimenzie jazykového znaku a chápania konotácie v širšom zmysle, t. j. ako pragmatického hodnotiaceho postoja komunikantov, ktorý odráža v sebe spoločenské, triedne, historické, národné a kultúrne podmienky, za ktorých sa znak tvorí a funguje (Ondruš — Sabol, 1981, s. 65). Konotáciu v užšom zmysle môžeme ohraničiť na lexikálny význam realizovaný v komunikácii, v texte. Tu vystupuje do popredia jednak jej štruktúrna a jednak jej funkčná prezentácia.

V štruktúre významu slova konotáciu tvoria: asociačno-obrazné, hodnotiace-emočné a funkčno-štylistické zložky (porov. Telijová, 1986). Ich vzájomné zastúpenie nie je rovnaké, zvyčajne prevládajú dve, resp. jedna zložka na pozadí ostatných. Asociačno-obrazná zložka konotácie vyplynula z osobitostí historického vývinu jednotlivých jazykov a inak členenej a vyjadrenej obsahovej stránky objektívnej reality. Tak vznikla v každom jazyku vlastná sústava lexikálnych prostriedkov a zároveň aj svojská sieť konotácií. Hodnotiace-emočná zložka konotácie vyjadruje vzťah človeka ku skutočnosti v snahe po výraznejšom vyjadrení vlastnej subjektívnej zainteresovanosti či ozvláštnení. Štylistická zložka konotácie buduje na poznaní príslušnosti daného jazykového prostriedku k istej rovine jazyka a na možnostiach jeho spojenia s inými jazykovými prostriedkami.

Konotačný význam sa uplatňuje najmä v druhotných pomenovaniach. Prostredníctvom nich prenikajú do jazykového systému inovačné momenty. Konotácia tak bezprostredne súvisí s tvorivou jazykovou činnosťou človeka. Ľudský subjekt, hoci je ohraničený jestvujúcimi jazykovými prvkami, modifikuje ich významy tým, že ich v kontexte obohacuje o nové a neraz originálne súvislosti. Dochádza pritom niekedy aj k narušaniu existujúcich noriem. Miera ich porušovania je obmedzená a dovoľuje sa len potiaľ, kým nie je ohrozená zrozumiteľnosť komunikácie. Správne porozumenie konotačných zložiek významu si vyžaduje rovnako tvorivý prístup a zintenzívnenie myšlienkového činnosti aj u prijímateľa. Vyplyva rovnako z poznania jazyka, ako aj z poznania širších súvislostí, ku ktorým konotačný význam smeruje.

Pred zložitejšiu situáciu je postavený prekladateľ, ktorý vo svojej činnosti musí realizovať dva tvorivé postupy. V prvej fáze má za úlohu správne dekódovať konotačný význam východiskového jazyka a v druhej fáze ho adekvátne pretlmočiť do cieľového jazyka. Takto druhotne zakódovaná konotačná súvislosť sa predkladá prijímateľovi, ktorý podľa vlastných tvorivých schopností konotovaný význam vníma.

Všimnime si teraz, ako sa konotačný význam lexikálnej jednotky sprostredkúva čitateľovi. Náš materiál ukázal, že v prekladateľskej praxi sa stretávame s dvoma základnými typmi konotačného vzťahu, *symetrickým* alebo *asymetrickým*. Obe dva typy vzťahu ďalej posu-

dzujeme podľa štruktúrnych zložiek konotácie: *obrazno-asociačnej, emočno-hodnotiacej a štylistickej*. Doklady citujeme tak, že v zátvorke uvádzame meno spisovateľa, stranu originálu a stranu prekladu. Dielo a prekladateľ sa uvádza v bibliografii.

1. *Symetrický konotačný vzťah* predstavuje buď plné, alebo do istej miery upravené zachovanie konotačných vlastností významu originálu v preklade. Napr. spojenia *obrazcovyj sekretar* a *ideálna sekretárka* [Kron, 33/38] vyjadrujú rovnakú mieru kladného emočno-hodnotiaceho postoja, budujú na vnútornom obraze vzoru, ideálu, ani jeden pendant v texte nerozvíja možnú iróniu, obidva výrazy sú štylisticky neutrálne. Ide o prípady, keď systémy oboch jazykov majú rovnocenné jednotky tak v ich signifikatívno-denotatívnej, ako aj v konotačnej rovine. Podobne: *dostaviť četvert s medovuchoj* ~ *priniest verdúnok okvitu* [Šukšin, 33/32] — konotovaný význam vidieckeho prostredia v oboch jazykoch sprostredkujúajú dialektizmy, t. j. realizuje sa v štylistickej rovine; *kto vodku chleščet* ~ *kto vodku slope* [Kron, 34/40] — zachováva sa záporný emočno-hodnotiaci postoj a súčasne aj subštandardná forma; *glupejšaja razviaznaja statja* ~ *strašne hlúpy fanfarónsky článok* [Granin, 129/115]; *vybrosiť neskolko millionov v unitaz* ~ *vyhodit' niekoľko miliónov cez oblok* [Bondarev, 146/IV]; *dobryj šašlyčisko* ~ *dobry šašlyček* [Šukšin, 67/51]; *pod nogami čavkalo* ~ *pod nohami čvachtalo* [Šukšin, 157/13]; *blagopolučnyje obyvateli, prisposoblency* ~ *úspešní malomeštiaci, chameleóni* [Granin, 136/123]; *no tut otvorilas dver, i, šarkaja tufljami, vošlo gore* ~ *no v tom sa otvorili dvere a vošiel sám žiaľ, šúchajúc topánkami* [Grekovová, 267/45].

Symetrický konotačný vzťah môže byť sprostredkovaný aj skrížením vyzdvihovania jednej zložky konotačného významu v ruštine a druhej v slovenčine. Napríklad: *skulasteňkij* ~ *s vyčnievajúcími škraňami* [Šukšin, 32/30], kde ruský výraz je štylisticky neutrálny a má deminutívny charakter, kým v slovenčine je štylisticky príznakový a vyvoláva skôr záporné asociácie; podobne: *detina* ~ *chlapisko* [Šukšin, 64/58]. V slovnom spojení *sluňavaja serioznost* ~ *ufňukaná vážnosť* [Ilf-Petrov, 325/69] konotácia ruského výrazu je zameraná na porovnávanie, ktoré sa stalo základom kvalifikácie slova *sluňavyj*. Je ním príslušné podstatné meno, ktoré už samotným denotatívno-signifikatívnym charakterom svojho významu poskytuje lepší základ na obrazno-asociačné konotácie prídavného mena než jeho slovenský náprotivok, ktorý viac buduje na emotívnosti. Podobne: *cholodnoe lubopytstvo* ~ *lahostajná zvedavosť* [Granin, 126/112].

Špecifickým a v prekladoch pomerne častým prípadom konotácie je slovnodruhovú skríženie. Kým ruština pripúšťa spojenie štylisticky neutrálneho tvaru podstatného mena a zdrobneného prídavného me-

na, napr. *svetleňkaja golova*, v slovenčine je tendencia používať zdobené podstatné meno — *svetlovlasá hlávka* (Grekovová, 238/10); podobne: *maleňkije umnyje glaza* ~ *maličké múdre očička* (Bondarev, 130/IV). Iným prípadom skríženia konotácie je *maleňkij kulačok* ~ *suchá piastka* (Šukšin, 34/32), kde je prid. meno *suchý* spojené s málo frekventovaným slovom *piastka* namiesto zdobeniny *päštička*.

2. *Asymetrický konotačný vzťah* chápeme ako výraznejšie realizovanie konotačného významu v jednom náprotivku. V súvislosti s tým v prekladoch vznikajú dve možnosti: A) výrazová neutralizácia konotácie, B) výrazová aktualizácia konotácie.

A) *Výrazová neutralizácia konotácie* v preklade je častejším prípadom asymetrického konotačného vzťahu. Stretáme sa s ňou vtedy, keď v slovenskom výraze viac vyznieva denotatívna zložka významu. Napr. rozdiel medzi *zaskorozlymi ladoňami* a *drsnými dlaňami* (Šukšin, 33/32), *zakadyčnym drugom* a *dôverným priateľom* (Granin, 135/122), *odriachlet* i *zostarnút* (Granin, 134/120) je v tom, že totožný vzťah k realite má v ruštine bohatší a štylisticky príznakový náprotivok patriaci na okraj slovnej zásoby, kým význam jeho slovenského náprotivku predstavuje už ustálenú, lexikalizovanú metaforu alebo priamy význam bez sprievodných konotácií patriaci jadrú slovnej zásoby.

Ako ďalšie príklady neutralizácie možno uviesť: *Vo vtoroj deň v kuloary sobranija prosočilas sensacija* ~ *Na druhý deň prenikla do kuloárov senzácia* (Kron, 35/41); *redakcionnyj skorochod* ~ *redakčný doručovateľ sa rozbehol* (Ilf-Petrov, 325/69); *otmateril meňa* ~ *vyňadal mi* (Šukšin, 35/34), *rugalsia po matuške* ~ *hrešiť* (Bondarev, 131/IV) a iné. Pomerne zložitým problémom je aj nahrádzanie bezekvivalentných slov, ktoré v inom jazykovo-kultúrnom kontexte neraz stráca svoje konotačné súvislosti. Prekladateľ vzniknutý rozpor rieši buď poslovenčeným transliterovaným prenosom, ktorý často nekonotuje u slovenského čitateľa príslušné predstavy, napr. *bucharskij chalāt* ~ *bucharský župan* (Kron, 8/10), alebo výraz nahrádza kalkom, analogickým zovšeobecnením či parafrázou: *sšil sebe tolstovku* ~ *ušil si košeľu* (Ilf-Petrov, 326/70), *dvuchdekadnik* ~ *dvojťždenník* (tamže, 325/69) a pod.

B) *Výrazová aktualizácia konotácie* v preklade je opakom neutralizácie, t. j. použité slovenské prostriedky sú expresívnejšie, emocionálnejšie, obraznejšie. Napríklad: *Jej nraivilos, kak ono (slovo) zvučit' miačikom* ~ *Páčilo sa jej, že to slovo cupká ako loptička* (Grekovová, 249/22), kde slovenský ekvivalent konotuje emotívnosť, kým ruský je z hľadiska emotívnosti neutrálny. Navyše, ruský výraz možné konotácie rozvíja cez sluchové spojenia, kým slovenský nielen prostredníctvom sluchových, ale najmä zrakových spojení; *nikak nemogut uňatsia* ~ *nie a nie prestať s tými zbojstvami* (Šukšin, 157/13); *pola-*

jalis vot — dva duraka ~ nabrýzgali si — dvaja somári (Šukšin, 164/21); *ja čelovek tomnyj ~ som taký zadubenec* (Granin, 130/116); *vsio dyšalo nepodvižnoj ležju ~ zo všetkého sálala nehybná lenivosť* (Bondarev, 141/V).

Záver. Nekládli sme si za cieľ posúdiť kvalitu prekladu. Sme toho názoru, že treba rešpektovať individuálnu poetiku prekladateľa i funkčné výrazové posuny. Predsa sa však nezdávame, že v tvorivom pretlmočení konotačných zložiek sú podlžnosti. Lebo primeraný výklad konotačných významov prináša i primeraný čitateľský zážitok.

*Pedagogická fakulta
Lomonosovova 1, Nitra*

LITERATÚRA

FERENČÍK, J.: Úvod. In: Preklad včera a dnes. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1986, s. 9—10.

HORECKÝ, J. — RÁCOVÁ, A.: Slovník jazykovedných termínov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 203 s.

MIKO, F.: Verš v recepcii poézie. In: Verš v recepcii poézie. Výskumné materiály 15. Nitra, Vedecko-výskumné pracovisko literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky 1985, s. 7—49.

MIKULA, V.: Básnický obraz a systém konotácií. Slovenská literatúra, 31, 1984, s. 122—131.

ONDRUŠ, Š. — SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 317 s.

Originál — preklad. Interpretačná terminológia. Bratislava, Tatran 1983. 363 s.

POPOVIČ, A.: Teória umeleckého prekladu. Aspekty textu a literárnej metakomunikácie. Bratislava, Tatran 1975. 293 s.

SEKANINOVÁ, E. — KUČEROVÁ, E.: Slovensko-ruský slovník ako konfrontácia slovenskej a ruskej lexiky. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Bratislava, Jazykovedný ústav L. Štúra Slovenskej akadémie vied 1984, s. 215—225.

VILIKOVSKÝ, J.: Preklad ako tvorba. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1984. 240 s.

☆ ☆ ☆

BONDAREV, J.: Igra. Moskva, Molodaja gvardija 1985. 333 s.

BONDAREV, J.: Hra. Preklad J. Klaučo. In: Nové slovo, 28, 13. 11. 1986, s. IV—V.

GRANIN, D.: Kto-to dolžen. In: Odnofamilec. Moskva, Sovetskaja Rossija 1983, s. 125—196.

GRANIN, D.: Niekto predsa musí. Preklad V. Slobodníková. In: Menovec. Bratislava, Obzor 1979, s. 109—188.

GREKOVA, I.: Chozijaka gostinicy. In: Kafedra. Moskva, Sovetskij pisateľ 1983, s. 237—413.

GREKOVÁ, I.: Riaditeľka hotela. Preklad E. Krišková. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1981. 232 s.

ILF, I. — PETROV, J.: Kak sozdavalsia Robinson. In: Výber z ruskej literatúry. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 325—329.

ILF, I. — PETROV, J.: Intrigy. Preklad I. Slimák. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1986. 112 s.

KRON, A.: Izbrannyye proizvedeniya. Tom 2. Moskva, Chudožestvennaja literatura 1980, s. 7—420.

KRON, A.: Nespavosť. Preklad F. Kostolanský. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1980. 486 s.

ŠUKŠIN, V.: Rasskazy. Moskva, Russkij jazyk 1979. 374 s.

ŠUKŠIN, V.: Červená kalina. Preklad M. Zamborová, M. Lesná. Košice, Východoslovenské nakladateľstvo 1977. 223 s.

Na margo prekladu posledných próz Valentina Rasputina

RUŽENA DVOŘÁKOVÁ-ŽIARANOVÁ

Už pri prvom prekladateľskom stretnutí s V. Rasputinom — pri preklade jeho románu *Ži a pamätaj* — mi bolo jasné, že ide o veľký, ba nevšedný zjav nielen v ruskej, ale aj vo svetovej literatúre a z jazykového, ale najmä z prekladateľského hľadiska o veľmi tvrdý oriešok.

V. Rasputin, ktorý všetko opisuje s drobnomalebnou mikroskopiou, sa v jednom rozhovore vyjadril, že rád načúva reči sibírskeho jednoduchého ľudu, zapisuje si pozoruhodné slová i rečové zvraty. Vo svojom diele naozaj používa množstvo výrazov, ktoré nie sú dosiaľ zachytené v nijakom slovníku a nedajú sa zistiť ani od Rusov, ktorí nepoznajú sibírsky dialekt. Hneď pri prípravnej fáze prekladu som si uvedomovala, že nevystačím s vlastnými jazykovými zdrojmi, že mi nepomôže ani dlhoročná prekladateľská skúsenosť a vonkoncom nie prekladateľská rutina. A tak skôr ako som sa pustila do konkrétnej práce na preklade, do dešifrovania neznámeho textu, do jeho transponovania do slovenskej podoby, hľadala som najprv v slovenčine „adekvátne registre“, čítala som autorov V. Rasputinovi typovo blízkych, a to rané prózy M. Figuli, diela F. Švantnera, D. Chrobáka, J. C. Hronského, rané prózy P. Jilemnického, a robila som si výpisky.

A je zaujímavé, že mnoho potrebných výrazov som našla nielen v slovníkoch, ale práve v dielach našich autorov, takže som netvorila nové slová, ako ma podozrievala redaktorka prekladu. Len v krajnom prípade, keď sa nenašiel slovenský ekvivalent, bolo potrebné utvoriť nové slovo. Konkrétny príklad: Nemohla som nikde nájsť slo-

venský výraz na ruské slovo *ždanki*. Podľa V. I. Daľa to mali byť koláče napečené pre pozvaných alebo túžobne očakávaných hostí (*ždanki* — *pirogi*, *ispečennyje dla zvannyh, ždanyh gostej*). Slovenčina má síce bohatú škálu výrazov na jedlá či nápoje nachystané na určité príležitosti, napríklad: *čepčenô* — nápoj, ktorý sa pije pri svadbe; *rohovô* — pijatika pri predaji dobytky; *radostník* — koláč, ktorý sa ponúka dievčencom na svadbe, ale výraz na koláče napečené pre čakaných hostí som (zatiaľ) nenašla. Podľa modelu tvorenia nových slov ako *obslužné, priskočné, nažité* použila som výraz *nachystané*. A keďže slovo *ždanki* sa vyskytovalo v povrávke a povrávky majú často rytmizovanú či rýmovanú podobu, pomohla som si rytmom aj rýmom. A tak ruská povrávka *Jesli izvedeš ždanki, i vstreči newidiš* v preklade znie *Ak z nachystaného na zvitanie pomiňáš, ni túženého stretnutia sa nedočkáš*.

No ak som si pri prekladaní románu *Ži a pamätaj* — pomocou obrodzovania, obohacovania a načerpávania nových slov i slovných zvrátov z hlbinných zdrojov slovenčiny, pomocou slovníkov (Veľkého rusko-slovenského slovníka, a najmä Výkladového slovníka Vladimíra Daľa), pomocou prekladateľskej intuície a takzvaného kontextového odhadu (napríklad nevedela som, čo znamená výraz *on ľubil stojať na zarde*, no z kontextu som sa dovtipila, že môže ísť o stohovanie, čiže v preklade *rád ukladal seno do stohu*, a autor mi neskôr potvrdil, že ma intuícia nesklamala) i pomocou hlbokého „vcitovania sa“ do textu — poradila sama, pri prekladaní posledných próz V. Rasputina, ktoré vyšli pod názvom *Kým žiješ, miluj* (Tatran 1987), a najmä *Po-žiaru*, som s vlastnými silami vôbec nevystačila, ale musela som konzultovať s ruskými odborníkmi (žiaľ, často mali protichodné názory) a v niekoľkých sporných prípadoch som si dovolila obrátiť sa rovno na autora.

Pokusím sa teraz vysvetliť príčinu tejto neistoty. Komplikovanosť *Požiaru* akiste vyplýva z toho, že nejde o čistú beletriu, ale o osobitný literárny druh, o akýsi hybrid, o spojenie fikcie a reflexie, alebo, ako sa vyjadril jeden náš kritik, ide o útvar, v ktorom je „lyricko-reflexívna fiktívna zložka vyvážená zložkou publicistickou“. A toto striedanie fikcie a reflexie sa odráža aj v štýle tohto diela. Myšlienková hĺbka *Požiaru* je podopretá či zvýraznená aj jazykom a voľbou štylistických prostriedkov, ktoré nedovoľujú prekladateľovi (ale ani čitateľovi) zdvihnúť hlavu od autorovej myšlienky alebo — povedané slovami V. Mináča — ktoré ho doslova „pribíjajú k myšlienke“.

Ak je román *Ži a pamätaj* písaný koloritným jazykom, plným lyrickej spevnosti a poézie, jazyk *Požiaru* je sýty, zovretý, zložitý, ako by krvopotný, plný syntaktických zauzlení, menej poetický — skôr filozoficko-rozjímavý, symbolický a miestami až inotajový, metaforický,

s množstvom neošúchaných prirovnaní a frazeologických spojení. No jedno majú obidve prózy spoločné: rečovú charakteristiku postáv — tu práve autor hojne čerpá zo sibírskych dialektov, ktoré sú pre prekladateľa tvrdým orieškom.

Moderná teória prekladu aj skúsení prekladatelia už dávno vedia, že nemôžu prekladať na úrovni slova, ba zavše ani na úrovni vety, ale na úrovni obrazu. A práve preklad Rasputina to názorne dokumentuje. Pokúsim sa teraz na niekoľkých príkladoch ukázať — aj konfrontovaním s českým prekladom (preklady vznikali nezávisle od seba, nemohli sa navzájom ovplyvňovať) —, z čoho vyplývali problémy pri preklade, ale aj ako rozlične sa môže chápať ten istý obraz a že každý prekladateľ si môže daný text interpretovať — práve pre jeho nejednoznačnosť a zložitosť — po svojom. Nie je mojou úlohou hodnotiť, ktorý preklad je adekvátnejší — to akiste posúdia čitatelia, jazykoví odborníci, a najmä kritici prekladu —, chcem len naznačiť, na aké úskalía prekladatelia narazili a ako sa s nimi vyrovnávali.

Všimnime si hneď úvodné vety diela:

Prežde čuvstvoval Ivan Petrovič, čo to sily jeho na ischode, no níkogda ešče tak: *kraj, da i tolko ...* I s čego tak ustal? Ne nadryvalsia segodňa, obošlos daže bez nervotrepy, bez krika. Prosto *kraj otkrylsia, kraj — dašše nekuda* [Naš sovremennik, č. 7/1985, s. 3].

Ivan Petrovič už dávnejšie cítil, že mu ubúda síl, že ešte nikdy *nebol tak na dne, celkom na dne!* ... A prečo je taký ustatý. Veď dnes sa až tak veľmi v robote nepretŕhal, ba nemal ani nerváky, nemusel sa rozčuľovať. Jednoducho *klesol na dno, až na dno, a ďalej ani hnúť* [Kým žiješ, miluj. Tatran 1987, s. 88].

Už dŕív Ivan Petrovič cítil, že mu ubývá síl, ale tak *nadobro vyřízený* nebyl ješče nikdy ... Z čeho je proboha tak vyčerpaný. Dneska to nepreháně, všeko se tentokrát obešlo bez nerváku a bez křiku. *Skrátka se octl na hranici, konec — dál cesta nevede* [Sovětská literatura, č. 9/1986, s. 3].

Problémom v týchto vzrušene expresívnych vetách bol gradovaný obraz — *kraj, da i tolko ... Prosto kraj otkrylsia, kraj — dašše nekuda*. Slovenský preklad sa usiloval nájsť spoločný ekvivalent, český preklad videl riešenie v striedaní. Hneď v prvých vetách vidíme odlišný prístup. [Zaujímavá zhoda je len pri novotvare *nervotrepka — nerváky*, ktorý slovníky zatiaľ nezachytávajú.]

V uvedených vetách bol text jasný, nezahmlený, problém bol len v tom, ako ho čo najvýstižnejšie transponovať do slovenčiny či do češtiny.

Ďalší okruh problémov vyplýval z toho, že text bol zašifrovaný, ťažko sa dal jednoznačne pochopiť, a slovníkové explikácie prekladateľa skôr mýlili, privádzali ho na nesprávnu koľaj, bránili správne

pochopiť text, čiže ho aj správne preložiť. Uvedieme príklady. (Situácia: Ivan Petrovič si kladie trýznivé otázky o zmysle života, ale ne-nachádza na ne odpovede.)

I, *dodolbivšis* v beskonečných etich ‚kak‘ i ‚počemu‘, ne deržašcích otveta, sosoľzjavajuščich s otveta, kak s otvesnoj stenki, *dodolbivšis* do gluchovo tupika, *do kakogo-to ostromennogo bezžiznennogo uzika*, — oťstupal Ivan Petrovič: ničeho nepoňat' (s. 22).

A keď sa Ivan Petrovič *prekopal* týmito nekonečnými ‚ako‘ a ‚prečo‘, ktoré nečakali na odpoveď a zošmykávali sa z odpovede ako z kolmej steny, *keď sa prekopal* do slepej uličky, *do akéhosi opusteného závozu so strmými bokmi*, musel cúvnuť: nič nechápal (s. 123).

Ale keď *se zahľobl* do oných nekonečných proč a jak, nevyžadujících odpovědi, uklouzávajících od odpovědi jako z kolmé steny, *když se prohrabal* až do slepé uličky, *do jakéhosi pichlavého neživého kaktusu* — Ivan Petrovič couval: stejně nic nepochopil.

Táto veta je pozoruhodná aj zo syntakticko-štylistického hľadiska. Je modelovou ukážkou typickej rasputinovskej vety s nakopením prechodníkových konštrukcií v reťazci súvetí s podmetom v poslednej vete. Obidva preklady — slovenský aj český — v duchu moderného prekladateľského úzu, ale najmä v duchu súčasnej slovenčiny aj češtiny, ktoré neznášajú hypertrofiu prechodníkových väzieb v umeleckom texte, súvetie celkom pretransponovali, prechodníky nahradili časovými vetami a slovenský preklad presunul aj (podľa zákonitosti platných pri výstavbe slovenských viet) podmet do prvej vety. (Podmet v poslednej časti zloženého súvetia je typický nielen pre rasputinovskú vetu, ale pre každú ruskú vetu s prechodníkovou konštrukciou. Podobná situácia je aj v románskych jazykoch, ale niektorí prekladatelia pod sugesciou originálu nechávajú podmet — podobne ako je to v českom preklade — na pôvodnom mieste. Ale to je už osobitný problém a vyžadoval by špeciálnu štúdiu.)

Tento diametrálny rozdiel medzi slovenským a českým chápaním obrazu *dodolbivšis do... bezžiznennogo uzika* zavinili slovníky. Veľký rusko-slovenský slovník aj Daľov Výkladový slovník uvádzajú totiž pod heslom *uzik* jediný ekvivalent — (bot.) *Potentilla Tormentilla*, *nátržník*; po rusky *zajačtia kapusta*. A český preklad vychádzal zrejme z tejto botanickej predstavy. Slovenský preklad sa opieral skôr o intuíciu a neskôr ktorýsi ruský jazykový odborník potvrdil, že *uzik* je synonymom slepej uličky.

Podobne veľkým hlavolamom bola veta so substantívom *syta*, ktoré naše slovníky neuvádzajú a Daľ ho vysvetľuje ako „sladká medová voda“. No ako si s takýmto vysvetlením poradiť vo vete, kde sa nesmierne pozitívne opisuje krása ženského charakteru? Citujeme:

Alona nezametno zaňala *mesto*, na ktoroje jejo v mladosti ne chvatalo i ktoroje možno opredeliť tak: *ženskaja syta*. Eto značit, što Alony bylo rovno stoľko, skoľko nužno, — ne boľše i ne meňše (s. 28).

Nenápadne zaujala *miesto*, na ktoré za mladí nestačila a ktoré možno *vy-stihnúť slovami: ženské teplo*. To znamená, že jej bolo presne toľko, koľko treba — ani viac, ani menej (s. 134).

Alena nepozorovane zaujala *místo*, na něž zamlada nestačila a *ktelé se dá charakterizovat jako ženský medový odvar*. To znamená, že Aleny bylo přesně tolik, kolik je třeba — ne víc a ne méně (s. 37).

Priznám sa, že mi tento problém dlho vrtal v hlave, riešenie s medovou vodou či s medovým odvarom sa mi vonkoncom nepozdávalo, veď *odvar* v našej predstave je čosi slabé, negatívne, napríklad *myslienkový odvar*, preto som poprosila samého autora, aby slovo *syta* vyjadril iným synonymom. Dozvedela som sa, že mal na mysli *ženské teplo*, ale ako mal chudák prekladateľ na to prísť, keď mu slovníky tentoraz poradili celkom zle?

A problémy a nejasnosti tohto druhu sa v *Požiarí* nevyskytovali len sporadicky, ale bolo s nimi treba zápasiť ustavične.

Na ilustráciu tohto okruhu problémov — keď slovníky prekladateľovi nepomáhajú, skôr ho mýlia, alebo ho privádzajú na inú koľaj — uvediem ešte jeden príklad. Ide o záverečné vety, ktoré sú vlastne kľúčom k pochopeniu celého diela. [Situácia: Je po požiarí, keď ostáva spúšť na požiarisku i v duši človeka a keď treba — podľa slov autora — robiť poriadok okolo seba i v sebe. Nový záblesk nádeje v tej celkovej skaze prirovnáva autor k ožívajúcej prírode.]

Vesna otyskala i etu zemľu. Ustraivať jej teper pereklik, čo ucelelo a čo otmerlo, čo pribavilos ot ľudej i čo ubavilos, *sobirať* ucelevšeje i neotmeršeje *v odnu živu i prigotavlivat k vynosu*.

Problémom v týchto vetách bolo substantívum *živa*, ktoré sa v nijakom dostupnom slovníku nenašlo, a substantívum *vynos*. Veľký rusko-slovenský slovník uvádza pod heslom *vynos* tieto významy: 1. vynesenie, vynášanie: *v. tela* vynášanie mŕtveho; *torgovľa na vynos* predaj cez ulicu; 2. vysunutie, predsunutie: *v. nogi vpered* vysunutie nohy; 3. tech. vypätie; vyloženie; 4. let. presah; *bokovoj vynos* presah krídel; *obratnyj vynos kryliev* spätné stupňovanie; 5. konzola, krakorec; 6. príprah; fraz. *pod vynos znamion, vstaň!* voj. na uvítanie zástav, pozor!

Ani jeden z týchto slovníkových údajov v danom kontexte nevyhovoval. Aby som sa v týchto kľúčových vetách nedopustila omylu, požiadala som o explikáciu niekoľkých ruských prekladateľov, no každý z piatich konzultantov vetu vysvetľoval ináč. Väčšina sa však priklá-

ňala k názoru, že ide o zánik (podľa prvého významu: vynášanie mŕtveho). Ale kontext i myšlienkové vyústenie diela vnukalo práve opačné pochopenie. Podľa intuície som vetu preložila takto:

Jar zavítala aj do tohto kraja — krajina sa prebúdza. Bude teraz zisťovať, čo sa uchovalo a čo odumrelo, čo ľudia ponechali a čo zničili, a to, čo zostalo a neodumrelo, zhromaždí do jednej živej sily a bude to pripravovať na rozkvet.

Aj česká prekladateľka zrejme zápasila s touto vetou. Je zaujímavé, že substantívum *živa* prekladá takisto *živá síla*, no problematické slovo *vynos* prekladá ako *předvádění*.

Jaro si našlo i tuto zemi — a země se probouzela. Teď musela spustit pokřik, co zůstalo a co zahynulo, co lidé přibrali a co ubrali, co zůstalo a nezašlo v jedinou živou sílu, a připravovat sa k předvádění.

Už bol preklad v sadzbe, no tento problém mi stále nedal pokoja, preto som o vysvetlenie tejto komplikovanej vety poprosila samého autora. Netreba ani hovoriť, ako som sa príjemne prekvapila, keď mi napísal: „Slovo *vynos* možno zameniť slovom *rascvet*.“

Veľmi citlivou, ba až zradnou oblasťou pri preklade vôbec a pri prekladaní Rasputinových próz zvlášť sú metaforické výrazy, ktoré sa u tohto autora vyskytujú v nezvyčajne hojnej miere. Ide nielen o lexikalizované metafory, ktoré možno nájsť v slovníkoch, ale aj o básnické metafory a o mnohé frazeologické spojenia, pri ktorých musí byť prekladateľ vždy v strehu, lebo ako správne upozorňuje J. Mistrík, „v prekladoch nájdeme veľa nezmyslov, ktoré pochádzajú z doslovného prekladu frazeologizmov alebo z ich nevhodnej náhrady“ (Jazyk a reč, s. 303). Ťažkosť vyplýva aj z toho, že prekladateľ vždy nepostrehne, či ide o ustálenú frazému alebo o syntaktické jednotky s nepreneseným významom. A práve tu môžeme badať medzi slovenským a českým prekladom Rasputina najväčšie diferencie. Napr.:

Ne s ruki i ne s duši prikryvatsia kustom čeriomuchi ot skvoznogo vetra i skvoznogo vida (s. 8).

Slovenský preklad: „... neradno, ba aj darmo je schovávať sa za krík tŕpký pred prefukujúcim vetrom aj pred prevíťavajúcim pohľadom (s. 97).

Český preklad: ... a pak ani jejich ruce, ani srdce nezatoužili po střemchovém keři... (s. 1).

Iný príklad:

...v takoj složnoj technologii, *kakaja i ne snilas pšenice*, vyzreval plan (s. 18).

Slovenský preklad: ... pri takej zložitej technológii, ktorá predbehla aj najodvážnejšie sny ... (s. 116).

Český preklad: Plán dozrával v tak složité technológii, o jaké se pšenici ani nesnilo (s. 23).

„Doslovizmov“ sa prekladateľ dopustí veľmi ľahko, ak sa ustavične nekontroluje. Schopnosť pochybovať o svojich vedomostiach sa pri preklade mení na schopnosť vyvarovať sa omylov.

Toto zamyslenie nad prekladom posledných próz Valentina Rasputina, ktoré sa právom pokladajú za vrcholné diela v súčasnej sovietskej literatúre, vonkoncom nevyčerpáva celú problematiku daného prekladu. Všimlo si len niektoré okruhy problémov, iných sa dotklo len celkom okrajovo (štylisticko-syntaktických). Jeho zámerom bolo nielen ukázať, aké úskalía bolo treba prekonávať pri transponovaní tohto náročného diela do slovenskej podoby, ale aj naznačiť, ako práca na tomto preklade nútila vyrovnávať sa s novým jazykovým materiálom, a tým zároveň pomáhala odkrývať latentné možnosti slovenčiny. A v neposlednom rade bola cieľom tejto úvahy aj konfrontácia slovenského prekladu s českým, keďže, žiaľ, medzi širokými čitateľskými kruhmi je rozšírený názor, že české preklady sa čítajú „ľahšie a slovenské preklady sa im vraj nemôžu vyrovnáť“ (tento názor odznel na verejnej besede o sovietskej literatúre v Dome ČSSP 24. 3. 1987). Ale zistiť, či je to pravda, to už je úlohou jazykových odborníkov a kritikov prekladu.

Vydavateľstvo Tatran
Michalská 9, Bratislava

ROZLIČNOSTI

Nový význam slovesa zosobniť

Sloveso *zosobniť* je dávno známe vo význame „dať niečomu ľudskú podobu, ľudské vlastnosti, predstaviť v ľudskej podobe, personifikovať“ (Slovník slovenského jazyka V, s. 691), napr. *Sochár zosobnil vo vystavovanom diele svoje predstavy o ľudských cnostiach a nerestiach*. V podobnom význame sa používa aj prídavné meno *zosobnený* „stelesnený, predstavujúci dokonalosť niečoho“, a to tak v pozitívnom, ako aj v negatívnom význame, napr. *zosobnené zlo, zosobnené dobro*. Slovesné podstatné meno *zosobnenie* má význam „čo predstavuje v sebe úplnosť, dokonalosť niečoho“ [SSJ V, s. 691]: *Učiteľka je zosobnením Martuškiných snov mladosti*.

Od istého času sa však s podobami *zosobniť*, *zosobnený*, *zosobnenie* stretáme v diametrálne odlišných kontextoch, a to tak v tlači, ako aj v rozhlase, televízii a v rozličných predpisoch. Uvedieme niekoľko príkladov:

Otázkou ostáva, či sa prípad aj pre odporcu správoplatným rozsudku skončil, alebo či z neho vyvodil nejaké konkrétne závery napr. i *zosobnením škody* (Večerník). — *Poplatok sa zosobňuje*, ak sa pracovník neodôvodnene na skúškach nezúčastnil, resp. na skúške neprospeš, hoci predtým mal utvorené podmienky na odbornú prípravu (org. predpis). — Keď Okresná inšpekcia PO uloží organizácii pokutu, *má sa táto pokuta zosobniť*, aby postihla zodpovedné osoby. Postup je taký, že škodová komisia vec preverí, určí mieru zavinenia a dá *návrh na zosobnenie* (org. predpis). — Za isté nedostatky dostali pracovníci vinárne vrátane vedúceho vysoké finčné pokuty od Štátnej obchodnej inšpekcie a *zosobnili sme* im aj *náklady* na laboratórne rozborý tovarov (Čs. rozhlas).

Keď si spojenia *zosobnenie škody*, *poplatok sa zosobňuje*, *pokuta sa má zosobniť*, *návrh na zosobnenie*, *zosobniť náklady* všimneme pozornejšie, zistíme, že ani v jednom prípade nejde o stelesnenie, o personifikáciu, ale o to, že pokutu za spôsobenie alebo zavinenie škody organizáciou, neefektívne vynaložené náklady musí (aspoň sčasti) uhradiť konkrétna osoba.

Z analýzy naznačených spojení teda vychodí, že sa v nich sloveso *zosobniť* používa vo význame „predpísať, určiť úhradu za spôsobenú škodu osobe, ktorá škodu zavinila“, a to namiesto viacslovného vyjadrenia *predpísať, určiť, dať niekomu na osobnú úhradu*. V podobnom význame sa používajú aj tvary *zosobnený*, *zosobnenie*. Kým sloveso *zosobniť* vo význame „stelesniť (niečo), personifikovať“ sa vzťahuje na isté vlastnosti, vo význame „predpísať, určiť úhradu za spôsobenú škodu“ tvorí predmet jeho deja pomenovanie spravidla s významom „peňažná suma“.

Z motivačného i zo slovotvorného hľadiska je sloveso *zosobniť* vo význame „predpísať, určiť úhradu za spôsobenú škodu osobe, ktorá škodu zavinila“ utvorené dobre. Vzniklo ako prostriedok administratívneho štýlu v úsilí o stručnejšie, ekonomickejšie vyjadrenie. Vo vetách citovaných na začiatku by sa inak museli použiť opisné vyjadrenia: *predpísaním škody na osobnú úhradu, poplatok sa predpisuje na osobnú úhradu, má sa pokuta určiť na osobnú úhradu, dá návrh na osobnú úhradu*.

Eva RISOVÁ

Jasle, jasličky, jasličkár

Slovník slovenského jazyka (1. zv., 1959, s. 634; ďalej SSJ) zaznamenáva podstatné meno *jasle* s tvarmi gen. pl. *jasiel'/jaslí* ako po-

množné podstatné meno s troma významami: 1. opatrovňa pre malé deti (do troch rokov) zamestnaných matiek, 2. krmidlo pre statok alebo zver v podobe rebriny alebo žľabu, 3. zried. betlehem. Uvádza sa tu aj prídavné meno *jasľový* s príkladmi a ďalej podstatné meno *jasličky*, ktoré je označené ako pomnožné zdobené expresívne podstatné meno s významom „betlehemské jasličky, v ktorých podľa biblickej legendy ležal malý Ježiš; napodobenie, obraz týchto jasličiek.“

Pri spracovaní významov slova *jasle* sa v SSJ vychádza z dnešného stavu, keď sa toto slovo používa predovšetkým na označenie spomínanej opatrovne malých detí. Geneticky šlo najprv o krmidlo, potom o betlehem a nakoniec o opatrovňu malých detí. Oficiálne pomenovanie detského zariadenia je *detské jasle*; toto pomenovanie sa uvádza na tabuliach na budovách, v ktorých sú takéto zariadenia. Pomenovanie *jasle* treba už brať ako skrátenú (eliptickú) podobu dvojslovného pomenovania *detské jasle*.

Substantívum *jasličky* je v SSJ označené ako zdobenina. Vychádza sa tu z betlehenských jasličiek ako napodobeniny skutočných jaslí (v menšom rozmere). Spracovanie slova *jasličky* v SSJ berie vlastne do úvahy iba napodobenie skutočných jaslí. V súčasnosti sa však slovo *jasličky* v hovorovom jazyku používa aj v rovnakom význame ako slovo *jasle*, resp. dvojslovné pomenovanie *detské jasle*. Takéto používanie slova *jasličky* sa potom dotýka aj vymedzenia slova *jasličky* ako zdobeného výrazu. Pri slove *jasličky* v rovnakom význame ako *jasle* alebo *detské jasle* nejde o skutočnú, tzv. pravú zdobeninu, ale o formálnu zdobeninu (porov. napr. Hayeková, M.: Ešte o formálnych zdobeninách — expresivách. Slovenská reč, 22, 1957, s. 359—363). Stav pri pomenovaniach *jasle*, *detské jasle* a *jasličky*, ak máme na mysli opatrovňu malých detí do troch rokov, je potom takýto: oficiálne pomenovanie je *detské jasle*, ktoré je na rovnakej úrovni ako napr. pomenovanie *materská škola*; namiesto pomenovania *detské jasle* sa používa skrátené iba substantívum *jasle* (pomenovaniu *materská škola* zodpovedá jednoslovná podoba *škôlka* ako formálna zdobenina slova *škola*), okrem toho v hovorovom jazyku sa používa formálna zdobenina *jasličky*, ktorá má príznak expresívnosti.

V SSJ sa ako nárečový výraz uvádza slovo *jasličkár* s významom „kto chodí s jasličkami, betlehemec“. Podľa M. Urbančoka (Čítame Slovník slovenského jazyka. Kultúra slova, 5, 1971, s. 204) slovo *jasličkár* je ústrojne utvorené slovo, ktoré treba pokladať za spisovné zriedkavé. S týmto názorom sa stotožňujeme. Ďalej treba uviesť, že slovo *jasličkár* má novšie ďalší význam, ktorý sa ešte v SSJ nespomína. Ide o pomenovanie dieťaťa, ktoré opatrujú v detských jasliach. Napr.: *Jasličkári a škôlkári z Dvorov prišli do nového zariadenia* (Večerník, 28. 8. 1986, s. 1). Vieme, že osoba, ktorá chodí do školy, sa

označuje jednoslovným pomenovaním *škôlak*. Podobne dieťa, ktoré chodí do materskej školy, sa označuje jednoslovným pomenovaním *škôlkár*. Je len prirodzené, že aj na označenie dieťaťa, ktoré opatrujú v detských jasliach, vzniklo nakoniec jednoslovné pomenovanie. Spôsobom tvorenia nadväzuje na tvorenie pri pomenovaní *škôlkár*. Ako je *škôlka* — *škôlkár*, tak je aj *jasličky* — *jasličkár*. Treba ďalej konštatovať, že sa zároveň tento význam slova *jasličkár* stáva vlastne základný alebo primárny, kým pôvodný (a predtým jediný) význam slova *jasličkár* sa stáva sekundárny. To nakoniec vedie aj k tomu, aby sme doplnili a spresnili konštatáciu M. Urbančoka. Slovo *jasličkár* sa dnes bežne používa na pomenovanie dieťaťa opatrovaného v detských jasliach, jeho používanie vo význame „betlehemec“ je už dnes zriedkavejšie a je typické pre hovorový jazyk.

Takýto stav pri používaní a hodnotení slova *jasličkár* sa odzrkadľuje aj v spracovaní tohto slova v Krátkom slovníku slovenského jazyka [v tlači], ktorý zachytáva najpoužívanejšiu časť súčasnej slovnej zásoby slovenčiny. V tomto slovníku sa pri slove *jasličkár* uvádza iba jeden význam, a to „dieťa ktoré je v opatere detských jasiel“, ktorý má príznak hovorovosti.

Slová *jasle*, *jasličky*, *jasličkár* sú dobrým príkladom na to, ako sa v zmenených spoločenských podmienkach využili staršie pomenovania na označenie nových skutočností, pričom sa takáto zmena dotýka aj postavenia pôvodných alebo starších významov týchto slov.

Ladislav Dvonč

O pravopise a výslovnosti slov krosček a chozrasčot

Slová *krosček* a *chozrasčot* sú v publicistickom štýle veľmi frekvencované. V príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny sa slová *krosček* a *chozrasčot* zapisujú nerovnakou. Rozkolísaná je aj výslovnosť týchto slov.

J. Ružička v príspevku *Bodyček a krosček* [Jazyková poradňa. 4. Bratislava, SPN 1966, s. 95—96] konštatuje, že športové termíny *bodyček* a *krosček* píšeme podľa výslovnosti ako ostatné zdomácnené prevzaté slová. Podoba zloženého slova *krosček* [z angl. *cross* + *check*] je zachytená aj v iných príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny (Slovník slovenského jazyka. 6. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 265; A. Zauner: Praktická príručka slovenského pravopisu. 4. vyd. Martin, Osveta 1973, s. 265). Naproti tomu M. Ivanová-Šalingová — Z. Maníková v obidvoch vydaniach Slovníka cudzích slov (Bratislava, SPN 1979, 1983, s. 495—496) uvádzajú slová *krošček*, *kroščekovať*, *kroščekový* so spoluhláskou [literou] š v prvej časti tohto zloženého

slova. Aj J. Mistrík v Retrográdnom slovníku slovenčiny (Bratislava, Univerzita Komenského 1976, s. 296) uvádza podobu *krošček*. Á. Kráľ v Pravidlách slovenskej výslovnosti (Bratislava, SPN 1984, s. 329) zaznačuje výslovnosť *krosček*, pričom upozorňuje, že v prvej časti tohto slova nevyslovujeme spoluhlásku š („nie kroš-“). Doklady zo športových rubriík dennej tlače ukazujú na jednoznačné zapisovanie podoby *krosček* so spoluhláskou s, napr.: *Už v úvodných sekundách bol vyľúčený kapitán trenčianskeho mužstva za krosček...* (Pravda, 19. 1. 1987, s. 6).

E. Sekaninová v príspevku *O písaní a vyslovovaní slov chozrasčot, boršč* [Jazyková poradňa. 1. Bratislava SPN 1957, s. 242] uvádza, že ak prepisujeme do slovenčiny cudzie slovo, vždy hľadáme na jeho písanú podobu, východiskom je nám pravopis slova, nie výslovnosť. Ruské slovo *chozrasčot* je skratkové slovo, ktoré vzniklo zo spojenia *choziajstvennyj rasčot*. Slovo *rasčot* sa skladá z predpony *raz-* a podstatného mena *sčot*. E. Sekaninová tvrdí, že slovo *chozrasčot* sa vyslovuje v ruštine i slovenčine rovnako — so šč, pretože vo výslovnosti sa predchádzajúce s spodobuje s nasledujúcim č a vznikne skupina šč, taká istá, ako keď vyslovíme ruské písmeno šч (шч). Á. Kráľ v Pravidlách slovenskej výslovnosti (s. 296) uvádza výslovnosť *chozrasčot*, pritom aj tu upozorňuje, že sa v časti *-sčot* nevyslovuje spoluhláska š.

V textovej časti Pravidiel slovenskej výslovnosti Á. Kráľ pripomína, že zdvojené spoluhlásky v spisovnej slovenčine nevznikajú, ak sa na morfematickej hranici stretne svetlá sykavá spoluhláska (*s, z, c, dz*) s tmnou sykavou spoluhláskou (*š, ž, č, dž*). Slová typu *sčítať, sčesať, sčervenieť, sčervivieť* vyslovujeme tak, ako sú zapísané, teda nie *ščiť, ščesať, ščervenieť, ščervivieť*. Iba v nižšom štýle sa môže podľa Á. Kráľa vyslovovať *ščiť, ščervenieť, ščervivieť*.

So zreteľom na súčasnú jazykovú prax a stav v normatívnych príručkách v spisovnej slovenčine treba v slovách *krosček* a *chozrasčot* dôsledne písať literu s a vyslovovať spoluhlásku s, teda *krosček, chozrasčot*.

Jozef Jacko

SPRÁVY A POSUDKY

Dvadsiaty ročník časopisu Russkaja reč

Dvadsiaty ročník časopisu *Russkaja reč* (1986) prináša v jednotlivých rubrikách mnoho zaujímavých štúdií a článkov. Chceme upozorniť na tie, o ktorých sa nazdávame, že by mohli našich čitateľov zaujať.

Úvodný článok časopisu *Svetové rozšírenie ruského jazyka* od V. G. Kostomarovova sa zaoberá charakteristickou črtou súčasného jazykového vývinu — masovým štúdiom svetových jazykov, ku ktorým patrí aj ruština. Po rusky sa učí podľa údajov za rok 1985 23 miliónov ľudí v 102 štátoch. Motiváciou pri štúdiu ruštiny už nie je iba záujem o ruský jazyk a literatúru, ale to, že ruština sa stala kľúčom k poznaniu v rozličných oblastiach vedy a života vôbec (v matematike, fyzike, chémii, kozmonautike atď.). Autor konštatuje, že kvalitatívne nová etapa rozšírenia záujmu o ruštinu vo svete je spätá s rastom autority ZSSR v súčasnom svete, záujmom národov o skúsenosti z budovania socializmu, o sovietske hospodárstvo, politiku, vedu a techniku.

S. V. Vinogradov v štúdiu *Ruský jazyk epochy VTR: polemiky, názory, hodnotenie* sa zaoberá otázkou vplyvu vedecko-technickej revolúcie na rozličné stránky spisovnej ruštiny. Zdôrazňuje, že jazyk je stabilný systém, jeho vývin prebieha postupne a opiera sa o tradíciu, preto ani najrevolučnejšie zmeny v spoločnosti nevedú k „revolúcii v jazyku“. Vinogradov polemizuje s niektorými názormi, ktoré sa vyskytujú pri diskusiách o tom, ako vedecko-technická revolúcia ovplyvnila, resp. má ovplyvniť ruský jazyk. Pomerne rozšírený je názor (jeho zástancami sú odborníci z oblasti techniky a exaktných vied), podľa ktorého sa v období vedecko-technickej revolúcie má jazyk „racionalizovať“, „intelektualizovať“, ba dokonca „technizovať“. Podľa stúpcov tohto stanoviska moderný jazyk musí zodpovedať vo všetkom zákonitostiam reálneho sveta, jeho vzťahy ku skutočnosti musia byť jednoznačné a musia zodpovedať vedeckým predstavám o svete. Vinogradov hovorí, že požiadavky, ktoré sa kladú na terminológiu, sa nemajú rozširovať na celonárodnú lexiku, prístup k jazyku z pozícií „inžinierskeho“ myslenia, jeho hodnotenie na základe princípov formálnej logiky je nesprávne. Jazyk má vlastnú logiku, vlastné zákony vývinu, nemožno sa naň preto pozeráť ako na prísny kód, v ktorom by nemala byť nadbytočnosť, viacvýznamovosť, variantnosť, lebo práve vďaka týmto vlastnostiam prirodzený jazyk plní funkciu dorozumievacieho prostriedku a hromadí v sebe obrovský potenciál výrazových možností.

Ďalším názorom, s ktorým Vinogradov polemizuje, je zveličovanie významu internacionalizácie vo vývine jazyka. Hovorí, že internacionalizáciu nemožno pokladať za hlavný a univerzálny proces v súčasnej ruštine, lebo sa prejavuje nerovnomerne, čo potvrdzujú aj lingvosociologické výskumy. Takisto nesprávne je stavať do protikladu internacionálne a národné v jazyku.

Vinogradov sa dotýka aj otázok „terminologického výbuchu“, ktorý nastal vo väčšine jazykov, a kvalitatívneho rastu terminologickej lexiky. Vyslovuje sa aj k otázke cudzojazyčných slov a internacionalizmov v ruskej terminológii. Podľa jeho názoru pri tvorbe termínov je nevyhnutné opierať sa o zdroje materinského jazyka, čo však neznamená zavrhnúť cudzojazyčné termíny; treba však prekonať živelnosť pri preberaní termínov a vypracovať spoľahlivé kritériá pri zavádzaní cudzojazyčných termínov do ruštiny.

Rubrika *Kultúra reči* sa v ostatných rokoch zameriava na praktické otázky. Z trinástich príspevkov dvadsiateho ročníka sú tri venované rečovej etikete (v služobnom styku, v obchode a pri telefonovaní) a štyri čiastkovým otázkam slovo tvorby. Zaujal nás príspevok národnej umelkyne ZSSR R. V. Zeflonej

s úvodným slovom vedúceho oddelenia jazykovej kultúry Ústavu ruského jazyka AV ZSSR L. I. Skvorcova. Významná filmová herečka a scenáristka v článku *Pohovorme si o tom, ako hovoríme* apeluje na rodičov, pedagógov, pracovníkov rozhlasu, hlásateľov a všetkých, ktorým je materinský jazyk drahý, aby venovali pozornosť peknej a správnej výslovnosti. Zelfonaja si roky zapisovala slová, ktoré počula z rozhlasu, televízie, vo verejných prejavoch i v hovorovej reči a ktorých spoločným menovateľom je nedbanlivá výslovnosť. Energicky protestuje proti nedbajstvu vo výslovnosti, hltaniu slabík, nezrozumiteľnej reči ap. Profesionál (herec, hlásateľ, rečník) musí hovoriť tak, aby poslucháč rozumel každé slovo, inak „produkuje brak“ a jeho práca sa rovná zle vyrobenému výrobku. Svoje úvahy končí autorka krásnou myšlienkou — ruskú reč treba chrániť ako ruskú prírodu, sú rovnako krásne a bezbranné.

Príspevok *Tautológia ako prostriedok zvýrazňovania* od S. A. Pugača venuje pozornosť tautológii ako prostriedku v jazyku krásnej literatúry a publicistiky, kde má rozličné významové a emocionálno-expressívne funkcie. Poukazuje na to, že v ľudovej slovesnosti [ruskej a vôbec slovanskej] tautologické výrazy sa stali normatívnymi lexikálnymi jednotkami, v ktorých významová nadbytočnosť je neutralizovaná ich poetickosťou a expresívnosťou napr.: *skazka skazypajetsia, delo delajetsia, gore gorevať, divo divnoje* ap.).

I. B. Golub v príspevku *Pramene výraznosti umeleckej reči* porovnaním rozličných variantov rukopisov a definitívnych verzií úryvkov z diel veľkých majstrov slova (Puškina, Lermontova, Nekrasova a i.) ukazuje, akými jazykovými prostriedkami dosahovali stylistickú výraznosť, ako využívali lexikálne bohatstvo materinského jazyka, slovotvorbu, zvukomalebné slová atď.

Príspevok *Pokladnica ruskej lexiky* od R. P. Rogožnikovej je venovaný stému výročiu založenia veľkej kartotéky slovníkovej oddelenia AV ZSSR. Kartotéka, ktorú r. 1866 začal budovať akademik J. K. Grot, sa systematicky po celý čas svojej existencie dopĺňala a ustavične dopĺňa. V súčasnosti je v nej zachytený najbohatší fond ruskej lexiky a frazeológie, ktorý sa stal východiskom nielen pre sedemnásťväzkový *Slovník súčasnej spisovnej ruštiny* a všetky významné ruské slovníky, ale aj pre normatívnu gramatiku.

V rubrike *Terminológia* nás zaujali príspevky *ako pomenovať výrobok?* a *Standardizované termíny*. V prvom príspevku N. U. Volkovová hovorí o tvorení názvov nových výrobkov. V historickom prehľade ukazuje, akým vývinom prechádzali názvy tovaru. Zo začiatku sa tovar označoval vlastným menom výrobcu, v minulom storočí majiteľa podniku (*Singer, Ford*). Neskôr sa začali na reklamné ciele tvoriť nápadné, výrazné názvy, ktoré upozorňovali na isté príznaky výrobku ako zloženie, rozmery ap. Konštatuje, že označenie tovaru závisí od tradícií, módy, národných a sociálnych črt spoločnosti. Napr. po druhej svetovej vojne boli v ZSSR rozšírené názvy ako *Pobeda* (auto, hodinky atď.), na začiatku kozmických letov a kozmickej éry názvy ako *Sputnik* (mydlo, holiaci strojček ap.), *Kosmos* (rádioprijímač) atď. V posledných desaťročiach vzrástlo množstvo spotrebných predmetov, preto si autorka všima spôsobu, ako tieto názvy vznikajú a ktoré z nich možno pokladať za dobre volené.

V. P. Danilenková v štúdiu *Standardizované termíny* rozoberá niekoľko

otázok, ako sú vzťah terminológie k spisovnému jazyku (k jeho slovnej zásobe), jazyková norma vo vzťahu k terminológii, správnosť tvorenia termínu a jeho použitia. Terminológia, ktorá tvorí jadro slovnej zásoby vedy a techniky, je súčasťou spisovného jazyka, preto pre terminológiu platia rovnaké zákonitosti ako pre celú slovnú zásobu. Zásady výberu a využitia jazykových prostriedkov v štandardizovanej terminológii zahrnujú problém správnosti tvorenia termínu a správnosti použitia termínu. Autorka venuje pozornosť prameňom, z ktorých sa súčasná ruská terminológia dopĺňa, výberu spôsobu a modelov nominácie a sémantickej presnosti termínu, gramatickej správnosti jednoslovných termínov a aj gramatickej a štylistickej správnosti spájania slov v zložených termínoch.

Na výskum jazyka V. I. Lenina sú zamerané tri príspevky. L. I. Žitnevo^{vá} v príspevku *Spôsoby vytvárania exprese v novinových textoch* analyzuje publicistické články V. I. Lenina z hľadiska používania expresívnych výrazov. Ukazuje, že pre tieto články je charakteristický istý systém vo výbere lexiky, podmienený vzťahom medzi expresiou faktov a expresiou slov.

B. I. Matvejev v štúdiu *Bežné hovorové frazeologizmy v Leninovej publicistike* venuje pozornosť využívaniu zvrátov živej ľudovej reči v Leninových publicistických článkoch. Frazeologizmy majú veľké expresívne možnosti. Pri použití frazeologických zvrátov Lenin zachovával mieru, vyberal tie, ktoré presne vyjadrovali jeho myšlienky a súčasne boli hodnotením daného faktu. Autor príspevku konštatuje, že frazeologizmy sú dôležitým kompozičným prvkom, účinným a pôsobivým prostriedkom na zvýšenie výraznosti a emocionálnosti Leninovho štýlu.

V príspevku *Spôsoby citovania v Leninových textoch* T. F. Ivanov^{ová} píše, že pre Lenina je charakteristické presné citovanie, schopnosť využiť „cudziu reč“ tak, aby vyvolal u čitateľa literárne, kultúrno-historické či politické asociácie. Lenin dokonale ovládal rozličné spôsoby citovania — od dokumentárne presného, cez parafrázovanie, parodovanie, transformovanie okrídlených výrazov a literárnych obrazov, až po typizovanie postáv pomocou rozličných štylistických a jazykových prostriedkov.

Napokon pripomíname, že okrem príspevkov, ktorým sme tu v stručnosti venovali pozornosť, zaujímavý materiál obsahujú príspevky v rubrikách *Z dejín slov a výrazov*, *Onomastika*, *Ruské nárečia*, *Pošta Ruskej reči* a ďalšie.

Vedecko-popularizačný časopis *Ruskaja reč*, ktorý začal vychádzať v Ústave ruského jazyka Akadémie vied ZSSR roku 1967, už dvadsať rokov pomáha zvyšovať úroveň rečovej komunikácie a jazykovej kultúry všetkých používateľov ruského jazyka. Zrozumiteľne a pútavým štýlom napísané štúdie a články približujú jazykovednú problematiku veľmi širokému okruhu čitateľov.

Viktória Dorotjaková

Kultúra slova na javisku a na filmovom plátne

[Kultúra reči na scene i na ekrane. Red. L. I. Skvorcov — L. N. Kuznecova. Moskva, Nauka 1986. 188 s.]

Publikácie z edície *Kultúra ruského jazyka*, ktorú redakčne i autorsky pripravujú pracovníci oddelenia jazykovej kultúry Ústavu ruského jazyka AV ZSSR, sú dobre známe i u nás. Kým predchádzajúce vydania boli orientované predovšetkým na terminológiu (1971, 1972, 1981), normu v spisovnom jazyku (1977, 1977), pravopis (1979), normu v onomastike (1981) a variantnosť v norme (1981), posledný zborník v tomto rade je venovaný otázkam nemenej aktuálnym — problematike javiskovej výslovnosti a filmového a televízneho dabingu. Niet pochyb, že javisková reč má celý rad osobitostí, ktoré si vyžadujú špeciálny výskum. Ak sa však v úvodnej štúdii tohto zborníka konštatuje, že bádatelia sú v tejto oblasti výskumu v Sovietskom zväze iba na začiatku, pripadá nám to trochu paradoxné najmä vzhľadom na početný súpis prác (monografií a článkov) o kultúre javiskovej reči za posledných 15 rokov, ktorý sa uvádza na konci zborníka. Takéto konštatovanie by však bolo iste primerané v súvislosti s hodnotením javiskovej reči v našich podmienkach. Práve v našej situácii totiž platí, že vinou chýbajúceho sústavného výskumu javiskovej reči sa o nej často vyslovujú intuitívne a značne subjektívne sudy.

Úvodnou štúdiou v zborníku *Kultúra jazyka na javisku a na filmovom plátne* je štúdia významného fonetika a fonológa, jedného zo zakladateľov Moskovskej fonologickej školy R. I. Avanesova *Otázky ruskej javiskovej výslovnosti* (s. 3—21). Analyzuje sa tu vzťah javiskovej reči k bežnému jazyku z hľadiska jeho členenia na tri výslovnostné štýly (neutrálny, vysoký a hovorový). Autor okrem iného poukazuje na to, že javisková reč využíva všetky štýly, ktoré jestvujú, a to aj také, ktoré sú za hranicami spisovného jazyka. Súčasne však upozorňuje, že je nevyhnutné, aby na scéne bolo počuť predovšetkým súčasný jazyk, jazyk obvyklý, všeobecne prijatý, taký, ktorý zbytočne neprítahuje pozornosť diváka, ale mu dovoľuje nerušene vnímať obsah hry. Práve preto má divadlo osobitný záujem o vypracovanie jednotnej výslovnostnej normy spisovného jazyka a práve preto vždy zohrávalo vo vývine jazyka pozitívnu úlohu.

Pre autora je však prirodzené, že nové javy, ktoré sa v jazyku objavili, prenikajú aj do javiskovej reči — „javisková reč sa vyvíja spolu so spisovným jazykom“ (s. 20). Kolísanie a varianty charakteristické pre súčasnú výslovnosť sú podľa neho vlastné aj javiskovej reči, a to aj napriek prísnyim požiadavkám pedagógov hereckých vysokých škôl. Prišiel čas, hovorí R. I. Avanesov, aby sa vypracoval súbor pravidiel platných pre ruskú javiskovú výslovnosť, ktorý by bral do úvahy všetky tie zmeny, ktoré nastali v priebehu 20. stor. Je to nevyhnutné preto, že v hereckých školách sa podľa neho zväčša kultivujú staré moskovské normy, ktoré v mnohom už dávno nezodpovedajú súčasnej, všeobecne prijatej spisovnej výslovnosti.

Na úvodnú štúdiu R. I. Avanesova nadväzuje článok L. N. Kuznecovej *Osud staromoskovských výslovnostných noriem v javiskovej reči* (s.

22—34], kde sa publikujú výsledky výskumu udržiavania staromoskovskej normy v reči súčasných hercov. Autorka, ktorá skúmala výslovnosť hercov moskovských divadiel, moskovských hlásateľov a moskovských lingvistov, zisťuje, že výslovnosť umelcov všetkých kategórií sa fakticky neodlišuje od výslovnosti príslušných kategórií hlásateľov a lingvistov. Tradičnú výslovnosť skúmaného súboru slov nedodržiava mladá generácia. Autorka však súčasne uzatvára, že niet dôvodov tvrdiť, že javisková reč je archaickejšia. Ako archaickejšiu možno hodnotiť len výslovnosť hercov, hlásateľov a lingvistov staršej generácie.

Predmetom ďalšej štúdie tej istej autorky *Cudzí prízvuk v charakterových rolách* (s. 35—62) je výskum niektorých výslovnostných osobitostí, ktoré sa nezhodujú s normami ruského jazyka a ktoré herci využívajú na charakterizovanie cudzincov. Analyzuje sa tu „akcent“ Angličanov a Američanov, Nemcov, Francúzov, Poliakov, Srbov, Lotyšov a Estónov, Gruzíncov, Arménov a Azerbajdžancov. Autorka dokazuje, že jednotliví herci nepoužívajú na tento cieľ celkom zhodný súbor výrazových prostriedkov.

Ďalšie dva príspevky sú venované výskumu hovorovej a nespisovnej lexiky na javisku. S. I. Vinogradov v článku *Hovorové črty v reči postáv dramatických predstavení* (s. 62—89) poukazuje na typické znaky hovorových prostriedkov v drámach a hodnotí ich úlohu v divadle 19. a 20. stor. Zisťuje osobitne silné spojenie nekodifikovanej lexiky a frazeológie do dramatických textov najmä v 20.—30. rokoch nášho stor. (čo súviselo s reálnym úzom tej doby v bežnom styku). Súčasná sovietska dramatika siahla po príznakových prostriedkoch už v menšej miere. — T. S. Kogotková v príspevku *Nespisovná lexika v dráme V. Rasputina „Posledný termín“* (s. 90—124) podrobne analyzuje lexikálne dialektizmy (sibirizmy) v jednej z dramatizovaných poviedok V. Rasputina. Na konkrétnych príkladoch ukazuje, ako tieto prvky pomáhajú dotvárať ideovo-estetický plán drámy. Na základe výsledkov ankiet konštatuje, že ich veľký počet nespôsobuje „šumy“ vo vnímaní obsahu hry ani u divákov z iných oblastí.

K. K. Graudinová a L. I. Skvortcov v článku *Slovo na filmovom plátne* sa dotýkajú dabovania zahraničných filmov. Podáva sa tu značne kritická analýza filmových scenárov — prekladov. Konkrétne sa ilustrujú rôzne typy neadekvátneho pretláčenia tak z hľadiska obsahu replík v origináli a ich štylistickej platnosti, ako aj z hľadiska špecifiky filmovej reči. A napokon v článku T. S. Kogotkovej a G. I. Miskevičovej *Viacdielny film — seriál* (s. 132—150) sa komentuje používanie pomenovaní televíznych a filmových hier, ich častí a pokračovaní, kým v článku A. B. Peňkovského a B. S. Švarckopfa *Typy a terminológia autorských poznámok* (s. 150—170) sa podáva klasifikácia autorských poznámok v dramatických dielach podľa ich funkcie. Zborník završuje článok pedagogičky Štátneho inštitútu divadelných umení A. V. Lunačarského E. A. Filipovovej venovaný pedagogickej činnosti V. N. Jachontova (s. 170—186) a spomínaný súpis sedemdesiatich piatich prác o kultúre javiskovej reči za posledných pätnásť rokov, ktorý zostavili E. A. Vologdinová a L. N. Kuznecovová.

Niet pochyb, že jednotlivé články zborníka, o ktorých sme referovali,

prinášajú zaujímavé poznatky o kultúre javiskovej reči. Obsahujú v sebe mnoho osožného a inšpiratívneho nielen pre lingvistov a divadelných teoretikov, ale aj pre prax — hercov, režisérov i pedagógov Vysokej školy múzických umení.

Slavo Ondrejovič

Monografia o histórii ruskej a slovanskej frazeológie

(V. M. MOKIJENKO: Obrazy russkoj reči. Leningrad, Izdatelstvo Leningradskogo universiteta 1986. 278 s.)

V rozpätí viac ako desiatich rokov vydáva V. M. Mokijenko, popredný sovietský frazeológ, znalec histórie jazyka a skúsený dialektológ, tretiu monografiu, ktorú sám označuje za „záverečnú časť svojej frazeologickej trilógie“. Predchádzali jej monografie *V glub' pogovorki* (1975) a *Slavianskaja frazeologija* (1980). Tretia autorova kniha je v istom zmysle syntézou úvah a postupov z predchádzajúcich dvoch kníh. Skúma v nej pôvod a vývoj ruských frazeologizmov pomocou metódy štruktúrno-sémantického modelovania, ktorá je ďalším prehĺbením jeho metódy „vedeckej etymologickej analýzy“, uplatnenej v pozoruhodnej *Slovanskej frazeológii*. Táto metóda mu umožňuje odhaľovať dynamiku tvorenia ustálených spojení v slovanských jazykoch. Pri skúmaní etymológie idiomatikých výrazov zameriava autor svoju pozornosť špeciálne na to, ako sa prvky materiálnej a duchovnej kultúry odrážajú v jeho historickej retrospektíve.

Podstatou Mokijenkovej metódy štruktúrno-sémantického modelovania je porovnávanie spisovnej podoby frazeologickej jednotky so všetkými jej variantnými podobami v ruských dialektoch, slovanských jazykoch a v prípade potreby v jazykoch sveta vôbec. Pri dokazovaní pravdivosti istej hypotézy o pôvode frazeologickej jednotky, resp. pri vyvracaní starších hypotéz používa ako argumenty predovšetkým rozšírenie príslušného štruktúrneho modelu a vnútorného obrazu frazeologickej jednotky v nárečiach a jazykoch. Autor pritom vychádza z myšlienky, že v početných variáciách a obmenách sa zachovávajú prvky východiskového obrazu, ktorý v procese zmien mohol v súčasnej spisovnej podobe príslušnej frazeologickej jednotky stratiť svoju priezračnosť. Evolúcia frazeologickej jednotky je potom pohybom od veľkého počtu okazionalizmov ku konzervácii istého komponentového obsadenia, preto je pri diagnostike východiskovej podoby dôležité zisťovanie všetkých podob príslušného štruktúrno-sémantického modelu normovanej frazeologickej jednotky.

Konkrétna metodika zisťovania pôvodu frazeologickej jednotky má dva základné kroky. Je to predovšetkým zisťovanie synonymických vzťahov príslušnej frazeologickej jednotky s jej nárečovými podobami, ale aj skúmanie toho, ktoré cudzojazyčné frazeologické jednotky sú nositeľmi toho istého významu a aká je ich motivovanosť; po druhé je to skúmanie toho, do akej miery sú analogické štruktúrne modely nositeľmi rovnakých významov. Ukazuje sa, že len takéto dialektické prepojenie semaziologického a onomazio-

logického prístupu je dostatočne efektívne a metodologicky primerané pri skúmaní historických otázok frazeológie.

V prvých dvoch kapitolách demonštruje V. M. Mokijenko na základe etymologickej analýzy frazeologických jednotiek, ako jazyk odráža mimojazykovú skutočnosť. Na základe takých spojení ako *проще пареной репы, сбрасывай со счетов, во всю ивановскую* ap. ukazuje, že na ich základe možno rekonštruovať veľa zo života našich predkov. Dáva tu odpoveď na to, prečo sa napr. v ruštine hovorí *от яйца, от печки до лавочки*, čo sa skrýva za výrazmi *волюнй казак, казанская сирота, Мамajeво побоище*, prečo sa ruské deti „rodili v košielke“ ap.

Autor v prvej kapitole upozorňuje na veľmi zložité vzťahy medzi pôvodným a prevzatým vo frazeológii. Dokazuje, že viaceré frazeologické jednotky považované za typické len pre ruštinu sú buď prevzaté z iných jazykov, alebo patria k „frazeologickým univerzáliám“, napr. *zamorit červiačka* (= zajať si; z fr. *tuer le ver*), *s jájca* (z lat. *ab ovo*), *otkladyvat v dolgij jaščik* (= odkladať na neurčito; z nem. *etwas in die lange Truhe legen*); k internacionalizmom s dnes ťažko dešifrovateľným pôvodom patria aj frazeologické jednotky *vziať byka za roga* (= chytiť vec za správny koniec), *ptičje moloko, ni ryba, ni miaso, založiť za galstuk* (= uhnúť si), *navostrit uši* (= napnúť uši), *pud soli sješt s kem-libo* (= dobre spoznať niekoho), *prižať k stenke, vittať v oblakach* (= vznášať sa v oblakoch), *biťsia golovoj ob stenkú* atď.

Pri preberaní nejde, pravdaže, ani vo frazeológii o priamočiare vzťahy a frazeologické jednotky nadobúdajú často špecifické vlastnosti, ktoré ich odlišujú od pôvodnej jednotky. Zaujímavé je z tohto hľadiska napr. spojenie *brosat kameški v čeľ-libo ogorod* a nemecká frazeologická jednotka *jemandem Steine in den Garten werfen*; ruská znamená „osočovať, ohovárať niekoho“ a je synonymná s francúzskou frazeologickou jednotkou *jeter des pierres dans le jardin de gn.*, kým nemecká znamená „schválne škodiť niekomu“.

Pri kalkovaní majú dôležitú úlohu aj slová, ktoré tvoria frazeologickú jednotku, pretože na pozadí ich významov môže vzniknúť iná predstava o motivovanosti, resp. o pôvodnom obraze oproti východiskovej jednotke. Autor to ilustruje na spojení *быť под колпаком* (= byť pod dozorom), ktoré vzniklo skrížením nemeckých idiémov s homonymným komponentom *Hut* (klobúk; ochrana, dozor), podobne pri frazeologickej jednotke *быть не в своей тарелке* (= nebyť vo svojej koži) pôsobila zase polysémickosť francúzskeho slova *assiette* (= tanier; poloha, rozpoloženie) z frazeologizmu *n'est pas dans son assiette* (= nie je vo svojej koži), ktoré sa pri kalkovaní začalo chápať doslovne, čím vznikol svojrázny ruský frazeologický kalk.

Týmito príkladmi autor dokazuje, že pri kalkovaní má závažnú úlohu zakotvenosť slova v príslušnom jazyku, jeho sémantické vzťahy, sémantická šírka daná historickým vývinom, čo vedie k tomu, že pri kalkovaní nevzniká takmer nikdy totožný frazeologizmus.

Pri etymologickej analýze frazeologických jednotiek nejde však len o lúštenie „záhadných“ obrazov s nejasnou motiváciou. Rozriešiť pôvod frazeologickej jednotky môže etymologická analýza jedného jej komponentu.

Vo frazeologických jednotkách sa vyskytuje veľký počet rozličných archaických prvkov. V ruskej frazeológii napríklad až štvrtina všetkých jednotiek obsahuje lexikálne, morfológické alebo syntaktické archaizmy. V. M. Mokijenko ukazuje na početných jednotkách, že „záhadnými slovami“ vo frazeológii môžu byť okrem archaických prvkov ako *uoočiju* (= na vlastné oči), *vosvojasi* (= domov), *tlo* (= zem, dno), *futeľka* (= omrvinka) ap. aj nárečové slová, ktoré mohli prostredníctvom frazeológie preniknúť do spisovného jazyka, napr. *karački*, *kortočki* (= nohy), *kukorki* (= šija a zátylok) ap., ďalej to môžu byť prevzatia z cudzích jazykov, napr. *abcug* (z nem. *Abzug*), *ažur* (z fr. *a'jour*), *raž* (z fr. *rage*), *nabekreň* (z hol. *bekrengen*) ap., a napokon zdrojom nezrozumiteľnosti sú aj rozmanité výslovnostné alebo pravopisné popleteniny, napr. *ocjuš kajbas* (z mordovského *ocju škaj paz* = všemohúci boh), *načeku* (z predložkového pádu slova *ček* vo význame „postriežka“), *nasmarku* (zo slova *smarať* = zmažávať, napr. zápis dlhu ap.). Na druhej strane autor ukazuje, že zrozumiteľnosť, resp. priezračnosť obrazu frazeologickej jednotky môže byť pri etymologickej analýze niekedy klamlivá. Ukazuje napríklad, že frazeologická jednotka *zabiť kozla* nesúvisí nijako s domácim zvieratom, ale s obľúbenou dedinskou hrou na „babky“ alebo „kozny“; ani frazeologická jednotka *nagovoriť sorok boček arestantov* (= hovoriť bájky, výmysly) nesúvisí s trestancami, ale vychádza z významu slova *arestant*, ktoré v severoruských dialektoch označovalo malú sušenú rybu. K takýmto „samozrejým záhadám“ patrí aj zdánlivo priezračná frazeologická jednotka *popať v pereplot* (= ocitnúť sa v zložitej al. nebezpečnej situácii); autor dokazuje, že nesúvisí s dnešnými významami slova (= viazanie; väzba; výplet; rám), ale vznikla z jeho úzko špeciálneho významu „pasca na ryby“.

Mnohé frazeologické jednotky majú svoj pôvod v pohanských a náboženských mýtoch a poverách. A práve vzťahu mytológie a frazeológie je venovaná tretia kapitola. Najvýraznejšie sa mýtické predstavy prejavujú v početných spojeniach so slovami *bog*, *perun*, *gospoď*, *čort*, *bes*, *lešij* a s pomenovaniami iných démonických bytostí. Tieto frazeologické jednotky odrážajú realitu života našich predkov, ich predstavy o prírodných javoch, bohoch, nadprirodzených silách. Jazyk takto uchoval vo frazeológii stopy vývinu ľudského poznania a obraz spoločenského vedomia. S mýtickými predstavami a rozličnými poverami súvisia napr. frazeologické jednotky *stojat idolom* (= stáť ako drevo), *sidiť istukanom* (= sedieť ako drúk), *pojiti na lad* (= podariť sa), v ktorých sú zašifrované mená slovanských bohov, ďalej *sem' p'iatnic na nedele* (= niekto ľahko mení svoje rozhodnutia), *pustiť krasnogo petucha* (= podpáliť), *posle doždčka v četverg* (= nikdy), *na čom svet stoit* (= až sa hory zelenajú), *u čorta na kuličkách* (= pánu bohu za chrbtom) atď.

Dôležitým prameňom frazeológie je folklór, ktorý odráža kolektívnu historickú skúsenosť ľudu v podobe legiend, povestí, piesní, rozprávok, prísloví, porekadiel, pranostiek ap. Vzťahu ruského folklóru a frazeológie sa venuje autor vo štvrtej, záverečnej kapitole svojej knihy. Tu vysvetľuje pôvod takých spojení ako *chleb-soľ*, *gory-doly*, *žili-byli*, *gusy-lebedi*, *skaza pro belogo byčka*, *tiše vody*, *niže travy* atď. V. M. Mokijenko na mnohých príkladoch

zo slovanských aj neslovanských jazykov ukazuje, aké zložité je skúmanie pôvodu, resp. pôvodnosti istého výrazu, pretože spoločné prvky istých univerzálnych folklórnych formúl alebo obrazov sa vyskytujú aj medzi jazykmi geneticky a zemepisne veľmi vzdialenými.

Pre pochopenie špecifiky národnej frazeológie má veľký význam aj poznanie symboliky slov. Bez poznania jazykového fónu takých slov ako *kalina*, *malina*, ale aj *voda*, *trava* ap. nie je možné pochopiť presne ich funkciu, ktorú majú tieto slová pri vytváraní frazeologických jednotiek.

V. M. Mokijenko vo svojej knihe ukazuje nielen históriu a etymológiu ruských frazeologických jednotiek, ale praktickou demonštráciou svojej metódy štruktúrno-sémantického modelovania ponúka mnohé originálne výklady a vysvetľuje pôvod obrazných spojení, ktoré sa dosiaľ bránili rozlúšteniu, uplatnením svojej metódy zároveň presvedčivo vyvracia mnohé staršie hypotézy o pôvode niektorých frazeologických jednotiek a mení niektoré vžitú predstavy a postupy pri ich skúmaní. Pretože svoje úvahy autor demonštruje na široko koncipovanom porovnávacom základe, výsledky jeho práce majú široký slavistický význam a jeho dôkladne vypracovaná metodika etymologickej analýzy frazeologických jednotiek je metodologicky dôležitá aj z hľadiska frazeologickej teórie všeobecne.

Peter Ďurčo

SPYTOVALI STE SA

Predisponovanka? — Zdroj, Bratislava: „Na našom pracovisku sa nevieme dohodnúť, či sa v slove *predisponovanka* píše alebo nepíše dlžeň. V pracovnom styku týmto slovom označujeme tlačivo, na ktorom je príkaz na premiestnenie, resp. postúpenie tovaru inej predajni. Na samom tlačive sa však slovo *predisponovanka* nepoužíva.“

Názvy vecí sa v slovenčine tvoria popri iných príponách aj príponou *-ka* [*výbojka*, *obálka*, *zásielka*]. Postupne sa tu vyvinuli varianty prípon *-enka/-ienka*, napr. *potvrdenka*, *vstupenka*, *slamienka*, aj variant *-anka*, napr. *žiadanka* [porov. P. Ondrus — J. Horecký — J. Furdík: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia, 1980, s. 106]. V prípone *-anka* je krátke *a* v názvoch vecí (*žiadanka*) aj v ostatných názvoch (*rečhovanka*). Azda jedinou výnimkou je slovo *pozdvanica*. Odpoveď na otázku je teda jednoduchá: v slove *predisponovanka* sa v predposlednej slabike vyslovuje aj píše krátke *a*.

Poznámka opytujúcich, že na tlačive sa slovo *predisponovanka* nepoužíva, vyvoláva otázku, či je náležité utvorené a aká je jeho štylistická hodnota. Analógia s názvami tlačív (*žiadanka*, *potvrdenka*, *vstupenka*, *navštívenka* atď.) napovedá, že ide o korektné tvorenie. Príčinu toho, že sa nepoužilo aj na konkrétnom tlačive, treba hľadať v tom, že pre kombináciu domácej predpony a prípony (*pre-*, *-anka*) s prevzatým slovom *disponovať* sa slovo *predisponovanka* pociťuje ako príznakové. Na porovnanie možno uviesť že za silno príznakové sa pokladajú slová vzniknuté spojením domácich zákla-

dov s cudzími príponami (porov. c. d., s. 140, kde sa uvádzajú slová *chvostizmus, vplyvológia, synátor* ai.).

Škoda, že sa v liste neuviedlo, ako sa oficiálne volá tlačivo, ktoré pracovníci Zdroja v bežnom styku nazývajú *predisponovanka*. Môžeme však predpokladať, že sa použilo slovesné podstatné meno *predisponovanie* (porov. názvy tlačív *osvedčenie, vyhlásenie, potvrdenie, rozhodnutie*) alebo opisný názov *potvrdenie o predisponovaní, príkaz na predisponovanie*. Popri týchto názvoch môže slovo *predisponovanka* fungovať ako hovorové a ne-terminologické označenie konkrétneho tlačiva.

Ivan Masár

Módotéka. — Redaktorka časopisu *Móda* PhDr. Sabína Baččiková nám napísala: „Som stálou čitateľkou Kultúry slova, preto sa na Vás obraciam s prosbou o pomoc. V súvislosti s novou koncepciou nášho časopisu chceme zaviesť rubriku, ktorá by informovala čitateľov o svetových módných novinákach, ale aj o aktualizovaných odkazoch na históriu odievania. Rubriku by sme chceli pomenovať *Módotéka*. Obstojí toto pomenovanie z jazykového hľadiska?“

Váhanie redaktorov časopisu *Móda* pri pomenúvaní novej rubriky je pochopiteľné už preto, že výraz *módotéka* (v prípade názvu rubriky *Módotéka* ide o vlastné meno) je nové slovo, ktoré jazykové príručky zatiaľ nezachytávajú. Na toto slovo zatiaľ nie je doklad ani v lexikálnej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. To však neznamená, že zo slovotvorného hľadiska neobstojí. V slovenčine totiž máme celý rad zložených slov s druhou časťou *-téka* s významom „zbierka, úložňa toho, čo pomenúva prvá časť zloženiny“. Medzi ne patria napr. výrazy *bibliotéka* (knížnica, zbierka kníh), *diskotéka* (súbor zvukových záznamov najrozmanitejšej povahy), *filmotéka* (zbierka alebo archív filmov), *fonotéka* (zbierka zvukových záznamov), *glyptotéka* (zbierka sochárskych umeleckých diel), *kartotéka* (súbor lístkov, listov, karát ap. s určitými údajmi, pren. aj miestnosť, kde je tento súbor uložený), *pinakotéka* (zbierka obrazov, obrazová galéria).

Do tejto skupiny sa zaraďuje aj analogicky utvorené slovo *módotéka*, ktorého význam by sme mohli opísať napr. takto: „súbor strihov, obrázkov a náčrtov svetových módných noviniek a aktualizovaných odkazov na históriu odievania“. Upozorňujeme, že v koreni slova *módotéka*, ktoré súvisí so slovom *móda*, sa zachováva dlhé *-ó-*. Pri podobe s krátkym *-o-*, *modotéka*, by mohla vzniknúť falošná motivácia latinským slovom *modus* „spôsob“.

Od podstatného mena *módotéka* možno vytvoriť prídavné meno *módotekový* s významom „súvisiaci s módotékou“ i substantívum *módotekár* (pri odvodzovaní sa *-é-* v koreni slova skrakuje podobne ako napr. v dvojici *bibliotéka* — *bibliotekár*), ktoré by označovalo správcu, vedúceho takejto zbierky.

Zhrňame odpoveď na nastolenú otázku: Slovo *módotéka* je utvorené analogicky ako slová *bibliotéka, fonotéka, pinakotéka* a označuje súbor strihov, obrázkov a náčrtov svetových módných noviniek a aktualizovaných odkazov na históriu odievania. Ako názov rubriky v časopise sa stáva vlastným menom a píše sa s veľkým začiatočným písmenom: *Módotéka*.

Katarína Hegerová

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 21, 1987, č. 9. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Michalíková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30 —, jednotlivé čísla Kčs 3 —. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v sept. 1987. Rukopis odovzdaný do výroby 10. 7. 1987. Registr. zn. F-7050.

KUL
TURA
SLOVA

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1987

Cena Kčs 3,—